

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет Міжнародних відносин, політології та соціології

(повне найменування факультету)

Кафедра Світового господарства та міжнародних економічних відносин

(повна назва кафедри)

К в а л і ф і к а ц і й н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

«ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ПОЗИЦІЙ АЗЕРБАЙДЖАНУ ТА ТУРЕЧЧИНИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ»

**«Transformation of the foreign economic positions of Azerbaijan and Turkey in
conditions of uncertainty»**

Виконав: здобувач денної форми навчання
спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини
Гулієв Міргасим Ахліятович

Керівник д.е.н., проф. Якубовський С. О.

(підпис)

Рецензент проф. Садченко О.В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від ____ . ____ . 20__ р.

Захищено на засіданні ЕК № ____

протокол № __ від ____ . ____ . 20__ р.

Оцінка ____ / ____ / ____

(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Завідувач(ка) кафедри

Голова ЕК

(підпис)

(прізвище, ім'я)

(підпис)

(прізвище, ім'я)

Одеса 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ПОЗИЦІЙ АЗЕРБАЙДЖАНУ ТА ТУРЕЧЧИНИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ.....	5
1.1. Особливості сучасних теоретичних підходів щодо аналізу трансформації зовнішньоекономічних позицій країн в умовах невизначеності	5
1.2. Методика досліджень трансформації зовнішньоекономічних позицій Азербайджану та Туреччини	9
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ТА СТРУКТУРИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ПОЗИЦІЙ ТУРЕЧЧИНИ ТА АЗЕРБАЙДЖАНУ.	21
2.1. Порівняльний аналіз стану платіжних балансів Азербайджану та Туреччини	21
2.2. Структура міжнародних інвестиційних позицій та динаміка зовнішніх боргів Азербайджану та Туреччини	30
2.3. Моделювання взаємозалежності зовнішньоекономічних показників Азербайджану та Туреччини	42
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СПІВПРАЦІ АЗЕРБАЙДЖАНУ ТА ТУРЕЧЧИНИ З УКРАЇНОЮ.....	51
3.1. Динаміка та структура зовнішньоекономічних зв'язків України з Азербайджаном та Туреччиною.....	51
3.2. Шляхи імплементації досвіду трансформації зовнішньоекономічних позицій Азербайджану та Туреччини в Україні.	57
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68

ВСТУП

Актуальність роботи. Період невизначеності є характерною стадією в розвитку багатьох країн, оскільки даний період є певною стадією, яка приводить до трансформаційних процесів. Особливе значення невизначеність має на зовнішньоекономічну діяльність країни, а саме її торгівельні зв'язки та структури, інвестиційні потоки, боргове фінансування та валютні індикатори, а також показники фінансових ринків. При цьому, через поглиблення глобалізаційних процесів у світі невизначеність може поширюватись і мати вплив на інші регіони та країни. Саме тому дослідження досвіду інших країн, які пройшли періоди невизначеності та, як наслідок, трансформацію в своїй як внутрішній, як і в зовнішньоекономічній політиці, є актуальним для вивчення стратегії подолання струсів та шоків, спричинених невизначеністю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У ході роботи було проаналізовано публікації багатьох науковців, серед яких Сохюн Лі, Рікард Найман, Девід Такетт, Ї Фан, Нін Чжан, Ман Нгуєн, Ян-Че Ву, Лін Лін, Цзе Янь, Юн Цзян, Чжунбао Чжоу, Губад Ібадоглу, Ібрагім Ніфтієв, Аслан Азімзаде, Андре Бенк, Рой Карадаг, Осман Нурі Арас, Ельчин Сулейманов та інші.

Метою роботи є на основі узагальнення та систематизації теоретичних положень щодо трансформації зовнішньоекономічних позицій країн в періоди невизначеності проаналізувати досвід країн в даних періодах та визначити взаємозалежність між зовнішньоекономічними показниками даних країн. Досягнення мети передбачає досягнення наступних **завдань**:

- Аналіз теоретичних основ та підходів дослідження трансформації зовнішньоекономічних позицій в період невизначеності;
- Аналіз теоретичних основ дослідження трансформації Азербайджану та Туреччини в період невизначеності;

- Порівняльний аналіз стану та динаміки платіжних балансів Азербайджану та Туреччини, а також їх міжнародної інвестиційної позиції та боргу;
- Дослідження взаємозалежності зовнішньоекономічних показників Азербайджану та Туреччини шляхом моделювання;
- Аналіз зовнішньоекономічних зв'язків Азербайджану та Туреччини з Україною.

Для вирішення поставлених завдань були використані такі **методи дослідження**: аналіз літератури та наукових досліджень з теми роботи, аналіз статистичних даних зовнішньоекономічних позицій країн, індукція і дедукція, моделювання та розрахунок, узагальнення і синтезування здобутої інформації.

Об'єктом дослідження є трансформація зовнішньоекономічних позицій країн в період невизначеності. **Предметом дослідження** виступають показники зовнішньоекономічних позицій Азербайджану та Туреччини.

Дипломна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У першому розділі розкриваються теоретичні основи для дослідження трансформації зовнішньоекономічних позицій в період невизначеності, а також аналіз досліджень трансформації Азербайджану та Туреччини в період невизначеності. У другому розділі аналізуються статистичні дані зовнішньоекономічних позицій Азербайджану та Туреччини та досліджується взаємозв'язок основних показників зовнішньоекономічної діяльності даних країн. У третьому розділі розглянуто зовнішньоекономічні зв'язки Азербайджану та Туреччини з Україною і надано рекомендації щодо імплементації досліду даних країн в періоди невизначеності в Україні.

Теоретичною базою для даної роботи виступили наукові статті іноземних науковців, бази даних МВФ та Світового Банку, а також дані державних служб статистики України.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ПОЗИЦІЙ АЗЕРБАЙДЖАНУ ТА ТУРЕЧЧИНИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

1.1. Особливості сучасних теоретичних підходів щодо аналізу трансформації зовнішньоекономічних позицій країн в умовах невизначеності

Невизначеність є складним і «багатошаровим» об'єктом мультидисциплінарного дослідження. Однак такі поняття, як «фундаментальна невизначеність», «неоднозначність», «ймовірність» і «ризик», є загальними та універсальними. Довгий час в економічній теорії проблема невизначеності залишалася як би «за кадром», її присутність радше мала на увазі, ніж чітко формулювалася і слугувала якимось «незрозумілим фоном». Однією з важливих характеристик неокласичної теорії є нехтування сильними типами невизначеності, зокрема фундаментальною невизначеністю. Проблема невизначеності є однією з центральних проблем кейнсіанської, посткейнсіанської та інституційної сфер економічної теорії. Фундаментальна інституційна невизначеність – критичний рівень невизначеності, коли мають місце як перманентні «збої», так і хронічна інституційна «некомпетентність» держави, а також особливі, відмінні від класичної ситуації «збої» ринкових механізмів координації, і національна економічна система фактично функціонує як квазіринкова. Економічна поведінка як держави, так і суб'єктів господарювання в таких умовах втрачає ознаки раціональності; економічна політика, включаючи фінансову та грошово-кредитну політику, здебільшого непередбачувана. Наслідками фундаментальної інституційної невизначеності є трансакційні

витрати певного типу – «трансакційні витрати альтернативної координації», які необхідні для тимчасового утримання економічної системи від розпаду [1].

Наслідки невизначеності вивчаються в роботах багатьох вчених, які аналізують вплив та зв'язки між невизначесністю та змінами в зовнішньоекономічних позиціях країн. Розглянемо декілька з них.

У статті Сохюн Лі, Рікарда Наймана та Девіда Такетта «Відстеження невизначеності економічної політики через відносну зміну настроїв» (2023) досліджується причинно-наслідковий динамічний зв'язок між невизначеністю економічної політики та економічною діяльністю, використовуючи модель локального прогнозу із зовнішнім інструментом. Базуючись на психологічній теорії наративів переконань, автори побудували індекс відносної зміни настрою (RSS) і використали його як інструментальну змінну, яка фіксує екзогенні варіації невизначеності економічної політики. Дані емпіричні результати з використанням даних США за період з січня 1996 року по грудень 2019 року свідчать про те, що збільшення невизначеності економічної політики викликає рецесійний тиск в економіці: скорочення виробництва та зайнятості, різкий спад фондового ринку та обмеження фінансового ринку [2].

У роботі Філіппо Арігоні та Чрт Ленарчич «Шоки невизначеності зовнішньоекономічної політики та реальна активність у Єврозоні» (2023) оцінюється байєсівська модель VAR на основі даних Єврозони та кількісно визначається реакція реальної діяльності на шоки невизначеності економічної політики, які виникають за кордоном. Результати показують, що невизначеність США та Китаю пояснює більшу частку коливань, ніж невизначеність Європи. У розширеній установці було виконано контрфактологічне моделювання та перевірено наявність зовнішнього каналу зовнішньоекономічної невизначеності, який посилює реальні наслідки шоків невизначеності США та Китаю. Моделювання також документує незначну роль двосторонньої торгової діяльності в механізмі передачі китайських шоків. Автори підкреслюють, що структурні

внутрішні фактори формують невизначеність регіону та країни в поширенні шоків невизначеності зовнішньоекономічної політики [3].

У статті Ї Фан та інш. «Вплив глобальних факторів на фондові ринки АСЕАН-6: підхід квантильної регресії» (2023) розглядається структура залежності між фондовими ринками Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) і впливовими глобальними факторами, серед яких невизначеність. Підхід квантильної регресії використовується для аналізу емпіричних даних з 2005 по 2019 рік. Фондові ринки АСЕАН-6 (включаючи Сінгапур, Малайзію, Таїланд, Індонезію, Філіппіни та В'єтнам) протягом некризового періоду демонструють залежність від глобальних фондових і товарних ринків, а також від економічної невизначеності торгових партнерів. Ця структура залежності є асиметричною і була змінена світовою фінансовою кризою 2008 року. Особливо невизначеність економічної політики США впливає на всі фондові ринки АСЕАН протягом усього періоду дослідження. Докази залежності між основними глобальними факторами та фондовими ринками АСЕАН дають значущу інформацію про управління ризиками, міжнародне ціноутворення на активи та динамічну взаємодію в економіці АСЕАН в умовах невизначеності [4].

У статті Тяньхан Чжоу, Венбінь Чен та Цзе Лі «Невизначеність економічної політики та прямі іноземні інвестиції: докази Китаю» (2023) досліджується вплив невизначеності економічної політики на прямі іноземні інвестиції (ПІІ). Використовуючи багаті варіації 264 китайських міст з 2005 по 2014 рік, було виявлено, що збільшення невизначеності призводить до зменшення припливу ПІІ. Крім того, тести на неоднорідність показують, що цей ефект більш значний у містах з вищим ступенем маркетизації, кращим фінансовим розвитком і вищою часткою промислового виробництва. Також у ході дослідження було доведено, що ПІІ більш чутливі до змін у стані невизначеності після світової фінансової кризи 2008 року [5].

У роботі Лін Лін та інш. «Невизначеність економічної політики та взаємодія ризиків у Китаї, США та Японії: підхід GARCH із вейвлет-багатовимірним перемиканням Маркова» (2023) було досліджено взаємодію ризиків між невизначеністю економічної політики (Китай, США та Японія). Автори використали метод ICEEMDAN для розкладання стану невизначеності на різні компоненти. Потім було використано багатовимірну модель GARCH із процесом перемикання режимів Маркова для оцінки взаємодій ризику за різними часовими та частотними компонентами. Отримані результати, по-перше, показують, що існує певна взаємодія ризиків економіки Китаю та Японії з економічним розвитком та періодами невизначеності у США навіть у періоди підйому. По-друге, коли загальний розвиток економіки виглядає багатообіцяючим, взаємодія між Китаєм і Японією є значною. Так само це явище спостерігається між Сполученими Штатами та Японією. По-третє, коли економіка Китаю, Сполучених Штатів і Японії перебуває в стані спаду або навіть у депресії, взаємодія ризиків між ними є значною. Нарешті, під впливом нерегулярних подій найвища динамічна кореляція невизначеності економічної політики спостерігається між Китаєм і США до 2008 року, а після 2008 року найвища динамічна кореляція невизначеності економічної політики спостерігається між США та Японією. Крім того, під впливом екстремальних подій загальна волатильність динамічної кореляції невизначеності економічної політики між Китаєм, США та Японією майже однакова [6].

Отже, невизначеність може виникати з різних причин, серед яких геополітичні події, кризи та політичні події в інших країнах, фінансові шоки, пандемії. Трансформація зовнішньоекономічних позицій в такі періоди може включати в себе зміну структури торгівлі та ланцюгів створення вартості, зміну в інвестиційних потоках та відтоку капіталу з одних регіонів в інші через уникнення ризику з боку інвесторів, коливання обмінних курсів валют та валютних потоків. Окрім того, в багатьох дослідженнях було визначено, що невизначеність в країнах,

які є світовими економічними лідерами, може мати значний вплив на інші регіони та призводити до економічної нестабільності або навіть погіршення економічних показників в них.

1.2. Методика досліджень трансформації зовнішньоекономічних позицій Азербайджану та Туреччини

Отримавши незалежність 18 листопада 1991 року, Азербайджанська Республіка вступила в тривалий перехідний період з різними етапами, який тривав до 2010 року. Протягом цього періоду економічний розвиток країни пережив кілька циклів: по-перше, спад (1992-1995 рр.) відновлення (1996-1997), бум (1998-2008) і остаточний спад (починаючи з 2009). Тим не менш, незважаючи на все вищесказане, середні темпи зростання економіки Азербайджану за 20 років після відновлення незалежності країни характеризуються позитивними результатами, зокрема завдяки швидкому зростанню у другому десятилітті. Аналіз та оцінка втрачених можливостей та уроків, отриманих за останні 20 років, свідчать про те, що ефективність використання ресурсів у заміні кількісних показників якісними показниками була недостатньо ефективною. Так, розрив традиційних економічних відносин на початку 90-х рр., після розпаду Радянського Союзу, з одного боку, та війни з Вірменією та окупації Нагірного Карабаху та прилеглих до нього регіонів Вірменією, з іншого боку, можна вважати вирішальними об'єктивними факторами, що викликають занепад або регрес економіки в перші роки незалежності. Тим не менш, поряд з цим, затримка реформ економічної трансформації з різних причин, у тому числі очікуваної лібералізації цін і заходів з денационалізації в порівнянні з іншими пострадянськими країнами, продовжила період трансформації економіки Азербайджану від регресу до відродження. З цієї причини перше десятиліття незалежності запам'ятовується як вихід із кризи з реформаторськими ініціативами для забезпечення переходу від однієї економічної

системи до іншої. Згодом, починаючи з середини другого десятиліття незалежності, збільшення доходів від нафти призвело до затримки існуючих реформаторських ініціатив, призупинивши уряд, що сповільнило зусилля з лібералізації та відкинуло курс на створення інституцій, передбачених для забезпечення стійкості економічне зростання [7].

Світовий банк опублікував документ під назвою «Азербайджанський економічний меморандум» у вересні 2022 року. Оскільки меморандум містить ретроспективний аналіз економіки Азербайджану за останні 30 років і перспективний аналіз у наступні 30 років, у статті Губада Ібадоглу «Що станеться з економікою Азербайджану в найближчі 30 років?» (2022) було розглянуто і оцінено основні висновки в обох напрямках.

У меморандумі відзначається, що з 2005 року економічне зростання в Азербайджані було зумовлене накопиченням фізичного капіталу та нафтовою рентою з незначним внеском людського капіталу та обмеженим внеском продуктивності ненафтового/газового сектору. Експерти Світового банку вважають, що до 2005 року більше половини зростання ВВП пояснювалося накопиченням фізичного капіталу завдяки високим державним інвестиціям у фізичну інфраструктуру, розвідку вуглеводневих ресурсів та в транспортні потужності. Після світової фінансової кризи накопичення фізичного капіталу продовжилося, оскільки країна інвестувала значні кошти в розвідку природного газу та розбудовувала нову транспортну інфраструктуру. Внесок накопичення людського капіталу у зростання ВВП був близьким до нуля протягом 1995-2018 років, тоді як внесок ненафтового/газового секторів також був обмеженим. Другий важливий момент полягає в тому, що протягом десятиліття високих надходжень від нафти витрати консолідованого бюджету стрімко зросли і до 2014 року зросли майже у вісім разів порівняно з 2005 роком. Витрати були спрямовані в бік державних інвестицій, зосереджуючись на відбудові інфраструктури, яка погіршилася в 1990-х роках під час економічного спаду, успадкованого від

Радянського Союзу. Третім важливим моментом є те, що хоча державні підприємства відігравали помітну роль в економіці, внесок приватного сектора в економічне зростання був незначним. Таким чином, приватний сектор, крім нафтогазового сектору, відіграє обмежену роль у зростанні Азербайджану. Великий і добре інтегрований енергетичний сектор співіснує з неенергетичними секторами, які характеризуються низькою продуктивністю, низькими інвестиціями та слабкими глобальними зв'язками. Згідно з іншим висновком Світового банку, висока залежність від нафтових доходів є загрозою для макроекономічної стабільності. Таким чином, це наражає національну економіку на ризики, пов'язані з нестабільністю цін на нафту, вичерпністю доходів і ризиками обмінного курсу. Ефективне управління цими ризиками за допомогою фіскальної, монетарної та фінансової політики має вирішальне значення для збереження макроекономічної та фінансової стабільності. Однак ефективність грошово-кредитної політики була обмеженою, оскільки де-факто фіксований обмінний курс обмежував її ефективність [8].

Зростає кількість літератури про можливу присутність прокляття природних ресурсів і синдрому голландської хвороби в економіці Азербайджану. Детально дану проблему розглядає Ібрагім Ніфтієв у статті «Ексклюзивний підхід лінійного моделювання до прокляття природних ресурсів в економіці Азербайджану: приклади покрокової регресії» (2022). Завдяки своїм багатим ресурсам вуглеводнів Азербайджан дотримується стратегії економічного зростання та розвитку, орієнтованої на нафту. Даний шлях допоміг подолати серйозні економічні проблеми, такі як крайня бідність, відсутність накопичення капіталу та впровадження технологій, але також вважається, що однобока економічна структура перешкоджає загальному сталому зростанню. Дійсно, було зазначено, що виробничий сектор з високою доданою вартістю є двигуном стабільного економічного зростання і що спеціалізація в первинному секторі (включаючи

нафту та пов'язані з нею товари) може створити багато проблем для країн, що розвиваються [9].

У роботі Аліага Гасімова та Гюнай Азізова «Просування експорту послуг в Азербайджані» (2022) робиться висновок, що одним із шляхів розширення загального експорту Азербайджану є збільшення експорту послуг. У зв'язку з цим в останні роки були досягнуті певні успіхи в сфері туризму і транспортних послуг, і, згідно зі статистичними даними, кількість туристів, які відвідують країну, з кожним роком зростає. З огляду на досвід країн, які досягли успіху в експорті послуг, стає зрозуміло, що основними важливими чинниками розвитку експорту послуг є підвищення якості послуг, створення необхідної інфраструктури, наявність професійного персоналу або підвищення його професіоналізму, розвиток секторів, які взаємодіють з експортом. послуги. У зв'язку з цим, за прямої та опосередкованої підтримки уряду, можна досягти розширення експорту послуг шляхом усунення цих проблем [10].

Для диверсифікації торгівлі Азербайджану та підтримки стабільних обсягів експорту потрібна побудова стабільних зовнішньоекономічних зв'язків та партнерств. Стосунки Азербайджану з основними торгівельними партнерами є предметом досліджень економістів.

Так, в роботі Аслана Азімзаде «Вплив проекту «Один пояс і один шлях» на економічні відносини Азербайджану та Китаю» (2022) розглядається проект «Один пояс, один шлях», найбільший економічний проект 21 століття. Нові реалії, створені у світовій економіці, особливо на Південному Кавказі, підвищують важливість участі Азербайджану в проекті «Один пояс, один шлях», який знаходиться на історичному Шовковому шляху та на перетині багатьох трансрегіональних транспортних та енергетичних проектів, а отже, впливає на розвиток економічних відносин між двома країнами. Основною метою дослідження є визначення впливу проекту «Один пояс, один шлях» на економічні відносини між Азербайджаном і Китаєм. Практичне значення дослідження

полягає в тому, що воно дає рекомендації щодо захисту проекту від певних загроз і ризиків у контексті нових геополітичних і гео економічних реалій у світі та важливості участі Азербайджану в цьому проекті. Контекст має виявити, як проект вплине на економічні відносини між двома країнами [11].

Значну важливість для Азербайджану також мають взаємовідносини із країнами ЄС, як стверджують Імангулу Мурадзада та інш. в роботі «Відносини Європейського Союзу та Азербайджану в рамках енергетичної безпеки» (2022). Азербайджан володіє критично важливими енергетичними ресурсами, зокрема Каспійським басейном. Цей регіон також має особливість альтернативного транспортного маршруту для усунення надмірної залежності Європейського Союзу від росії в частині імпорту енергоносіїв. У перші роки незалежності в Азербайджані була політична та економічна нестабільність. Щоб подолати цю нестабільність, більшою мірою необхідно було розвивати відносини з Європейським Союзом. Зокрема, ініціативи TASIC, TRACECA, INOGATE та ЕСНО допомогли розбудувати співпрацю між ЄС та Азербайджаном. Розширення відносин між Азербайджаном і ЄС здебільшого відбувається за рахунок енергетичних ресурсів Азербайджану. Щоб забезпечити енергетичну безпеку, ЄС хоче зменшити свою залежність від росії та диверсифікувати свою ресурсну базу. Тому ЄС цінує відносини з Азербайджаном у сфері енергетичного співробітництва. Основний висновок дослідження, яке базується на методі порівняння та аналізі статистичних даних, полягає в тому, що енергетичний фактор є важливим у стратегії Азербайджану щодо ЄС, і що ЄС має високий попит на енергетичні ресурси Каспійського басейну для забезпечення його енергетичної безпеки [12].

У статті Еміна Мамедоя «Економічні наслідки російсько-української війни для Азербайджану» (2022) аналізуються можливі наслідки російсько-української війни для економіки Азербайджану, а також водночас представлено погляд на двосторонню взаємодію в економічній сфері між обома партнерами та

Азербайджаном. Порівняно з Україною частка росії в торгівлі Азербайджану більша. У глобалізованому світі економічної взаємозалежності побічні ефекти для Азербайджану виражаються у формі імпортно-експортних перебоїв у ланцюжках поставок, додаткового інфляційного тиску, дефіциту грошових переказів, дефіциту продовольства. З іншого боку, загострення нафтового ринку через санкції щодо російської нафти створює основу для отримання Азербайджаном збільшених доходів від надприбутків ресурсів у короткостроковій перспективі [13].

Періоди нестабільності, невизначеності та трансформації також характерні і для економіки Туреччини, яка мала декілька стадій перебудови.

Криза в турецькій економіці наприкінці 1970-х років привела до впровадження політики стабільності та структурної перебудови з 1980 року та більш ліберальної політики режиму. Ці події призвели до серйозного зростання індустріалізації в Туреччині після 1980 року. У дослідженні Омера Дорука та інш. «Велика трансформація турецької економіки: огляд з точки зору першого закону про зростання Калдора» (2013) розглядається промислова трансформація економіки Туреччини після Рішень від 24 січня 1980 року. Отриманий результат підкреслює, що індустріалізація суттєво вплинула на ВВП після 1980 року. У Туреччині захисна та імпортозамінна стратегія індустріалізації дотримувалася протягом періоду до 1980 року. Радикальні кроки, зроблені Туреччиною після 1980 р. для індустріалізації, призвели до значного зростання промислового виробництва. За результатами дослідження було зроблено висновок, що вплив індустріалізації на економічне зростання є важливим і обернено пропорційним зростанню в аграрному секторі. Коротко кажучи, перший закон зростання Калдора (модель двигуна зростання) застосовний для періоду після 1980 року для Туреччини та пояснює трансформацію турецької економіки в цей період [14].

За десять років після приходу до влади Партії справедливості та розвитку (ПСР) економіка Туреччини стала синонімом успіху та добре проведених реформ.

Александра Ярославич у статті «Економіка Туреччини: історія успіху з невизначеним майбутнім» (2016) стверджує, що економічний розвиток був основою як соціально-політичної стабільності всередині країни, так і амбітної програми зовнішньої політики, яку дотримується ПСР. Проте ризики, пов'язані з низкою невирішених питань, стають дедалі очевиднішими. До них відносяться дефіцит рахунку поточних операцій країни, її надмірна залежність від короткострокового зовнішнього фінансування та незавершені реформи, наприклад, у секторі освіти. Це робить Туреччину надмірною залежністю від інвесторів, особливо із Заходу. Отже, Анкара стала заручницею власного іміджу як економічно успішної держави зі стабільною суспільно-політичною системою. Будь-які зміни в цьому іміджі призведуть до втечі капіталу, прикладом чого є відтік портфельних інвестицій і збільшення вартості зовнішнього боргу після загальнонаціональних протестів проти запропонованого закриття парку Гезі минулого літа. Крім того, Туреччина залишається вразливою до потенційних змін у настроях інвесторів щодо ринків, що розвиваються [15].

У роботі Діна Салеха «Дослідницький підхід до імпортозамінної індустріалізації (ISI) у Туреччині» (2016) приймається ретроспективний підхід, зосереджуючись на економічних, політичних, історичних і соціальних контекстах, які сформували появу ISI, її ефективність, успіх і поразку. Прийняття ISI Туреччиною було успішним. Зміна політичної політики та інтересів соціальних груп призвела до переходу до стимулювання експорту, що знову було відносним успіхом. Однак результати не виправдали очікувань. ISI зберігався протягом 1960-х років, але країна вступила в кризу, яка закінчилася зміною політики в бік зростання, орієнтованого на експорт, і вільного ринку. Туреччині потрібен був правильний напрямок економічного розвитку та політичної свободи: лише такі умови могли вивести країну з кризи [16].

Феномен «голландської хвороби» відноситься до несприятливих наслідків постачання природних ресурсів і виробництва в ринкових секторах, зокрема у

виробничому секторі. Мета дослідження Мортаза Оджаглоу «Зростання внаслідок туризму та ризик голландської хвороби: голландська хвороба в Туреччині» (2019) полягає в тому, щоб дослідити, чи спричинило зростання туристичного сектора в Туреччині переміщення ресурсів і ефект витрат, які призвели до того, що турецька економіка пережила голландську хворобу. Економіка Туреччини є одним із ринків, що розвиваються, який за останні кілька десятиліть зазнав помітного зростання в туристичному секторі. За допомогою кількох методів, таких як нелінійні та лінійні тести меж ARDL і структурної VAR, це дослідження має на меті дослідити, чи зазнавала турецька економіка хвороби пляжу в період з 1976 по 2017 рр. Емпіричні дані демонструють, що через зростання туристичного сектору, турецька економіка страждає від симптомів даної хвороби, таких як деіндустріалізація та розподіл ресурсів у неторгівельних секторах. Результати показують, що турецька економіка постраждала від голландської хвороби через зростання туристичного сектора, що призвело до деіндустріалізації та нестабільного довгострокового зростання [17].

У статті Анірбана Саньяла та Юсуфа Йилдирима «Фінансовий стрес і вплив на реальну економіку: турецький досвід» (2021) аналізується, як економічна діяльність реагує на шоки фінансового стресу залежно від режиму стресу в Туреччині. Використовуючи квартальні дані, вплив фінансового стресу досліджується за допомогою моделі авторегресії з двома пороговими значеннями (TVAR) для споживання, інвестицій, реального ВВП і безробіття. У статті розглядається нелінійний компроміс між фінансовим стресом і макроекономічними показниками. Ефект фінансового стресу виявляється несприятливим, коли рівень стресу вже на вищому рівні. Під час епізодів сильного стресу будь-яке подальше посилення фінансового стресу сповільнює економічне зростання. Зростання споживання та інвестицій також сповільнюється через вищий рівень стресу. Крім того, декомпозиція похибок прогнозу вказує на постійний вплив фінансового стресу, який перешкоджає перспективам зростання

протягом прогнозного періоду. У міру посилення обмежень щодо запозичень під час режиму високого стресу вплив фінансового стресу пом'якшує економічну діяльність [18].

Дослідження Махмута Самі Гюнгора та Бюлента Гююлогу «Вплив структурних шоків на макроекономічні основи в умовах агресивної монетарної політики: приклад Туреччини» (2019) спрямоване на дослідження впливу агресивної монетарної політики з точки зору інфляції на вплив структурних шоків на макроекономічні фундаментальні показники в Туреччині. Для цього автори оцінюють базову нову кейнсіанську модель за допомогою методу Байєса за період з 2000Q1 по 2019Q1. Емпіричні результати показують, що агресивна монетарна політика посилює вплив шоку монетарної політики на інфляцію, тоді як її вплив на розрив виробництва та відсоткову ставку зменшується з кожним кварталом. Крім того, агресивна монетарна політика посилює вплив шоку пропозиції на мінливість розриву виробництва з часом. Якщо Центральний банк Туреччини має намір проводити агресивну монетарну політику для підтримки цінової стабільності, грошово-кредитний орган повинен мати на увазі, що їхній вплив як на реальний сектор, так і на короткострокову процентну ставку зменшиться [19].

Азербайджан є найбільш стратегічною країною Кавказького та Каспійського регіонів зі стратегічними перспективами та перспективами розвитку. Азербайджан проголосив свою незалежність від колишнього Радянського Союзу 18 жовтня 1991 року. Туреччина була першою країною, яка визнала незалежність Азербайджану. Туреччина, як у сфері державних установ, так і в приватному секторі, почала ділитися своїми економічними можливостями та досвідом з Азербайджаном. Азербайджан має велике значення для Туреччини, оскільки він є важливим центром сили на Кавказі та місцем сполучення для республік Центральної Азії. У той же час Туреччина має велике значення для Азербайджану, оскільки є шляхом для розширення та інтеграції на світовий

ринок, особливо на західні ринки. Тому економічне співробітництво цих двох країн має велике значення для кожної з них [20].

Туреччина та Азербайджан є предметом дослідження в контексті економічного зростання в умовах нестабільності для багатьох економістів. Так, Наталя Кетенці та Ебру Томріс Айдоган в роботі «Детермінанти економічного зростання в Туреччині за наявності структурних зламів» (2019) за допомоги моделі лінійної регресії досліджують роль відкритості торгівлі та внутрішніх інвестицій в економічному зростанні Туреччини. У цей період Туреччина пережила кілька політичних та економічних потрясінь. Тому в статті досліджується взаємозв'язок між економічним зростанням та його детермінантами за наявності структурних зрушень. Важливий висновок цього дослідження вказує на значне зменшення впливу відкритості торгівлі на виробництво Туреччини. Результати свідчать про те, що останнім часом підвищення відкритості торгівлі призвело до нижчого зростання виробництва порівняно з попередніми періодами. Однак відкритість торгівлі може означати як збільшення експорту, так і збільшення імпорту, що відповідає ситуації Туреччини. Постійно зростаючий торговий дефіцит робить економіку слабшою. Підвищення обмінних курсів і цін на природний газ створює шоки витрат для економіки, що призводить до: або зниження економічного зростання, або дуже повільного зростання. Тому політики повинні приділяти більше уваги політиці, яка стимулює експорт, щоб покращити позитивний вплив відкритості торгівлі на економічне зростання, а не повернути його в негативну сторону [21].

Стаття Шафа Алієва та Фаріда Бабаєва «Економічна безпека регіонів: передумова диверсифікації економіки Азербайджану» (2023) мала на меті емпірично обґрунтувати розвиток пріоритетних галузей економіки для підвищення економічної безпеки регіонів Азербайджану для досягнення цілей диверсифікації. Авторами було розраховано інтегральний показник економічної безпеки територій шляхом поєднання різних показників соціально-економічного

розвитку. Дослідженням встановлено зв'язок між інтегральним показником економічної безпеки регіонів Азербайджану та наявністю та ефективністю факторів виробництва в критичних секторах економіки. Застосовуючи метод лінійної регресії, автори дійшли висновку, що торгівля відіграє вирішальну роль у підвищенні економічної безпеки регіону в сучасних умовах. Дослідження висвітлює наступні фактори зростання: кількість працівників, заробітна плата та інвестиції в основний капітал, що сприяло б досягненню адекватної диверсифікації економіки країни [22].

Отже, розглянуті країни протягом свого розвитку проходили періоди невизначеності та криз. Так, обидві країни пройшли низку трансформацій задля стабілізації процесів, зокрема в зовнішньоекономічному секторі. Азербайджан мав значне економічне зростання, яке більшою мірою було зумовлено експортом паливних ресурсів, що попри значний внесок у валовий продукт країн мало й негативні наслідки, серед яких залежність від ринку енергоресурсів та занепад неенергетичних секторів. Задля подолання так званої «голландської хвороби» Азербайджан активно працює над диверсифікацією економіки, зменшенням її залежності від торгівлі нафтою та газом та сприянням розвитку ненафтових секторів. Окрім того, задля подолання стану невизначеності уряд країни почав розвивати й інші сфери в країні. Так, Азербайджан вклав значні кошти в розвиток інфраструктури, включаючи транспортні мережі, енергетичну інфраструктуру та проекти розвитку міст. Ці інвестиції в інфраструктуру допомогли покращити зовнішньоекономічні зв'язки і сприяти торгівлі та інвестиціям. Азербайджан приділяє особливу увагу розвитку свого туристичного сектора як засобу диверсифікації своєї економіки. Країна також активно реалізує ініціативи регіональної інтеграції, сприяючи тіснішим економічним зв'язкам із сусідніми країнами та беручи участь у регіональних організаціях.

Схожу трансформацію мала і Туреччина, яка зазнала значних змін у різних аспектах своєї економіки, суспільства та політичного ландшафту. Протягом

останніх десятиліть Туреччина пережила стійке економічне зростання, ставши однією з найбільших економік у регіоні. Економічні реформи, лібералізація ринку та збільшення іноземних інвестицій відіграли свою роль у перетворенні Туреччини на більш сучасну та глобально інтегровану економіку. Проте в даній країні також простежується значна залежність від декількох секторів економіки, зокрема від туризму. Тому Туреччина зосередилася на індустріалізації та диверсифікації своєї економіки. Країна розвинула виробничі потужності в таких секторах, як автомобілебудування, текстиль, електроніка та машинобудування. Ця диверсифікація спрямована на зменшення залежності від традиційних секторів і підвищення конкурентоспроможності. Окрім того, як і Азербайджан, Туреччина інвестувала у масштабні інфраструктурні проекти. З цього можна зробити висновок, що обидві країни мають схожу стратегію для подолання стану невизначеності та для стабілізації зовнішньоекономічних позицій, серед яких диверсифікація економіки та торгівлі, підтримка зовнішніх регіональних зв'язків, розвиток інфраструктури.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ТА СТРУКТУРИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ПОЗИЦІЙ ТУРЕЧЧИНИ ТА АЗЕРБАЙДЖАНУ.

2.1. Порівняльний аналіз стану платіжних балансів Азербайджану та Туреччини

Платіжний баланс — це метод, за допомогою якого країни вимірюють усі міжнародні грошові операції протягом певного періоду. ПБ складається з трьох основних рахунків: рахунку поточних операцій, рахунку операцій з капіталом та фінансового рахунку. Рахунок поточних операцій складається з торгівлі товарами та послугами, притоку та відтоку прибутку та поточних трансфертів.

Розглянемо стан торгівлі Азербайджану та Туреччини за останні 10 років.

Експорт товарів та послуг Азербайджану у 2013 р. становив 35,9 млрд. дол. США. Надалі цей показник почав зменшуватись, і у 2016 р. склав лише 17,6 млрд. дол. США. Дана зміна була більшою мірою спричинена падінням цін на енергоресурси (що є найбільшою складовою експорту країни), а також коливанням обмінного курсу національної валюти Азербайджану до долару США. Проте надалі простежувалось зростання експорту, за винятком 2020 р., де падіння було спричинено пандемією. Обсяги експорту товарів та послуг Туреччини значно перевищують даний показник Азербайджану. Так, у 2013 р. вартість експорту товарів та послуг Туреччини склала 227 млрд. дол. США. Протягом останніх 10 років експорт Туреччини падав два рази: у 2016 р. та 2020 р., що було спричинено макрподіями на глобальних ринках. Станом на 2022 р. обсяг експорту країни становив 343,7 млрд. дол. США, що на 51,4% більше рівня 2013 р. Варто відзначити, що попри більші обсяги експорту Туреччини у номінальному виразі, у відношенні до ВВП експорт Азербайджану більшість

періоду перевищував 40%, а у 2022 р. становив 60,1% від ВВП країни. Для Туреччини даний показник є меншим: до 2017 р. він коливався на рівні 23-26% від ВВП. Проте також спостерігається зростання даного співвідношення: у 2022 р. він склав 37,9% у порівнянні із 23,7% у 2013 р. (рис. 2.1). З цього можна зробити висновок, що економіка Азербайджану є досить залежної від експорту.

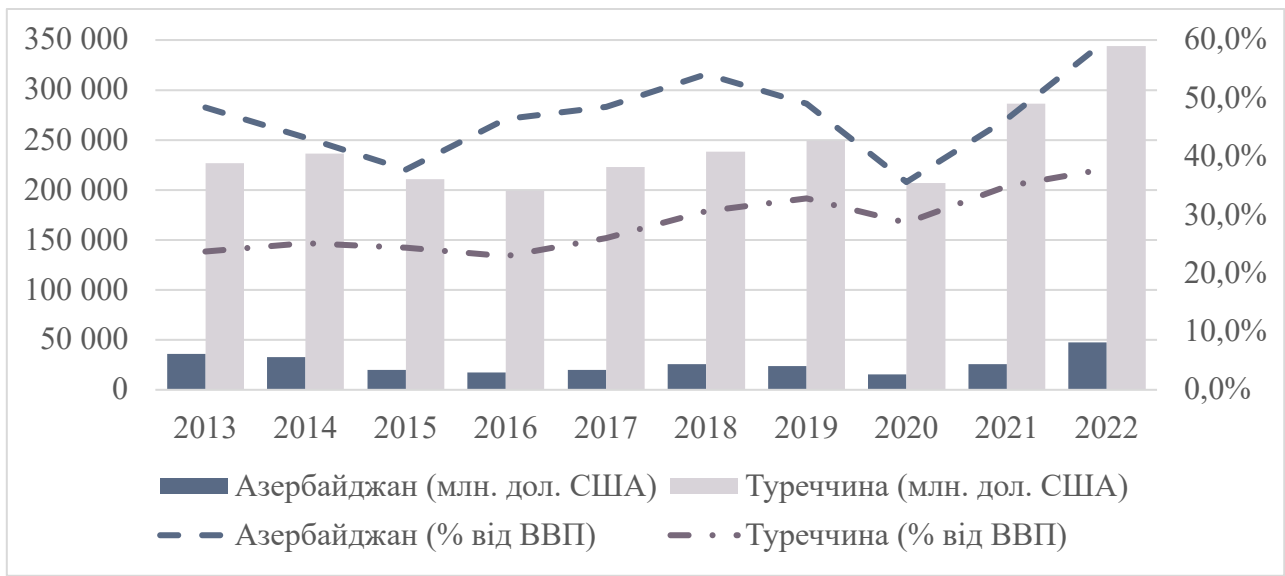

Рис. 2.1. Обсяги експорту товарів та послуг Азербайджану та Туреччини у 2013-2022 рр. (млн. дол. США і % від ВВП)

Джерело: складено автором на основі [23].

Розглянемо більш детально експорт кожної з країн. Більшу частку експорту Азербайджану складають товари, торгівля якими у 2022 р. склала 51,9% від ВВП країни (рис. 2.2). При цьому, в останні роки спостерігається зростання відношення експорту товарів до ВВП після падіння у 2018-202 рр. Основним ринком призначення експорту у 2022 р. Азербайджану є Італія (46,6%), Туреччина (9,3%) та Ізраїль (4,4%). Основними товарами в структурі експорту країни є нафтові масла та масла з бітумних мінералів, а також нафтовий газ та інші газоподібні вуглеводи (91,8%). Щодо експорту послуг, то найбільшу частку мають туристичні (57,4%) та транспортні послуги (26,7%) [24]. З цього можна побачити, що експорт Азербайджану не є диверсифікованим, а залежить від видобутку нафти та газу.

Окрім того, майже половина експорту була зосереджена на одному ринку, що також підвищує ризики та схильність до вразливості.

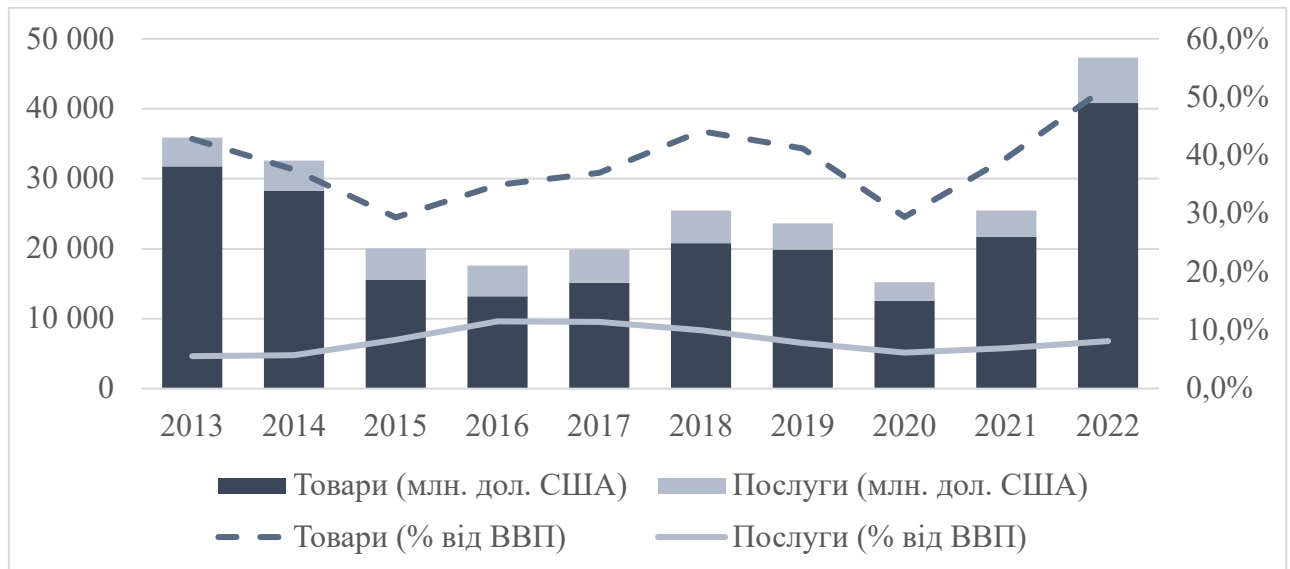

Рис. 2.2. Обсяги експорту товарів та послуг Азербайджану у 2013-2022 рр. (млн. дол. США і % від ВВП)

Джерело: складено автором на основі [23].

Частка послуг у структурі експорту Туреччини є значно більшою у порівнянні із Азербайджаном: 26,3% від валового експорту у 2022 р. для Туреччини проти 13,6% для Азербайджану. При цьому, у відношенні до ВВП експорт послуг Туреччини знаходить на близькому рівні до показників Азербайджану. Однак, співвідношення експорту товарів Туреччини до її ВВП є меншим за рівень в Азербайджані. Так, у 2022 р. цей показник склав 28%, що на 10,5% більше за рівень 2013 р. (рис. 2.3). Основними ринками експорту Туреччини є Німеччина (8,3%), США (6,6%) та Ірак (5,4%). У товарній структурі експорту найбільшу частку мають нафтові масла (5,1%), автомобілі та моторний транспорт (3,7%) та ювелірні вироби (3,2%). Схожою із Азербайджаном є структура експорту послуг, яка переважно складається з транспортних (43,3%) та туристичних (30,7%) послуг [25]. З цього можна побачити, що експортні ринки та товарна структура експорту Туреччини є більш диверсифікованою у порівнянні із Азербайджаном.

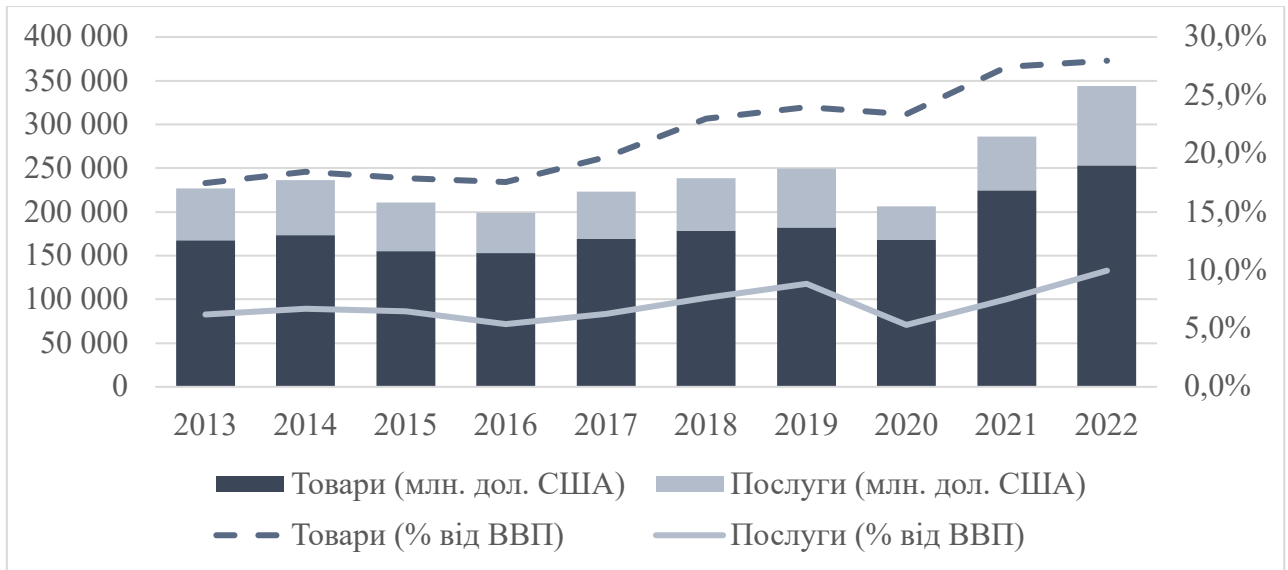

Рис. 2.3. Обсяги експорту товарів та послуг Туреччини у 2013-2022 рр. (млн. дол. США і % від ВВП)

Джерело: складено автором на основі [23].

Обсяги імпорту товарів та послуг Туреччини, як і експорту, значно перевищують обсяги Азербайджану: у 2022 р. даний показник Туреччини становив 383,5 млрд. дол. США, що на 39,6% більше рівня 2013 р, проти 21,3 млрд. дол. США в Азербайджані (що на 9,1% перевищує показник 2013 р.). З цього можна побачити, що темпи зростання обсягів імпорту товарів та послуг є більшими в Туреччині, тобто країна все більше орієнтується на іноземні товари та послуги в задовільненні внутрішнього попиту. Також варто відзначити, що в останні роки співвідношення імпорту до ВВП є більшим в Туреччині, на відміну від експорту. Особливо зростання даного співвідношення простежується з 2019 р.: з 30% до 42,3% у 2022 р. В Азербайджані дане співвідношення поступово зменшувалось з 2016 р., коли імпорт товарів та послуг склав 43,6% від ВВП країни. Станом на 2022 р. даний показник дорівнював 27% (рис. 2.4). Отже, простежується зростаюча залежність Туреччини від імпорту, що може створити проблеми. Це може зробити країну більш вразливою до зовнішніх шоків і коливань обмінних курсів, вплинути на вітчизняну промисловість і вплинути на торговий баланс і поточний рахунок.

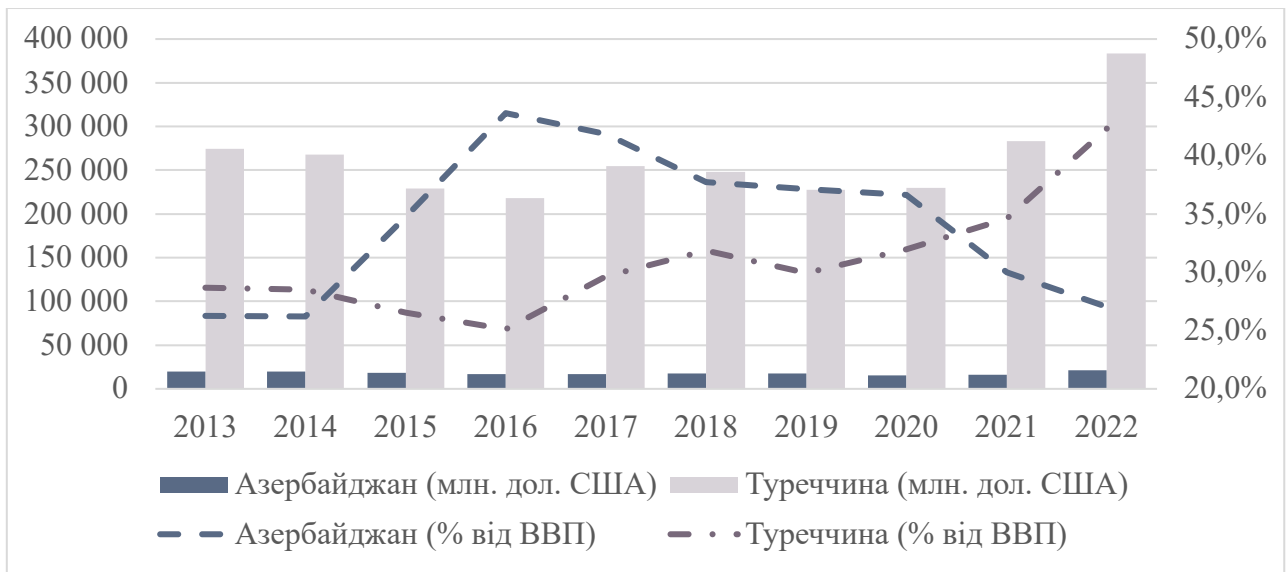

Рис. 2.4. Обсяги імпорту товарів та послуг Азербайджану та Туреччини у 2013-2022 рр. (млн. дол. США і % від ВВП)

Джерело: складено автором на основі [23].

На відміну від експорту Азербайджану, де значно переважали товари, в структурі імпорту доволі значну частину займають послуги. Протягом останніх десяти років питома вага послуг в імпорті коливалась в проміжку 35-53%. Станом на 2022 р. послуги становили 36,5%, а товари – 63,5% від валового обсягу імпорту країни. Також варто відзначити, що попри зростання обсягів імпорту товарів та послуг в останні роки в номінальному значенні, їх відношення до ВВП зменшилось, що свідчить про те, що темпи зростання економіки Азербайджану є більшими за темпи зростання імпорту (рис. 2.5). Основними ринками імпорту Азербайджану є Туреччина (15,8%), Китай (14,4%) та Німеччина (4,5%). Найбільшу частку в імпорті товарів займають нафта та масла з неї (7,9%), автомобілі та моторний транспорт (5,8%) та медикаменти (3,5%). У структурі імпорту послуг переважають, як і в експорті, туристичні (34,1%) та транспортні (22,7%) послуги [24]. З даної статистики можна побачити, що імпорт Азербайджану є більш диверсифікованим за його експорт як за географічною, так і за товарною структурою.

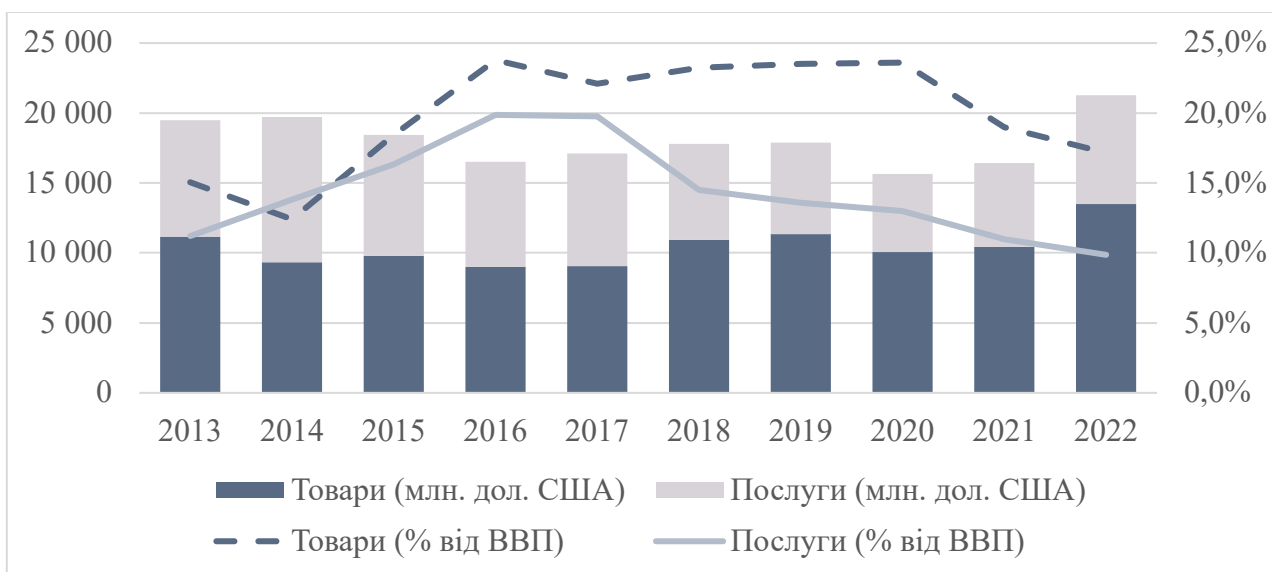

Рис. 2.5. Обсяги імпорту товарів та послуг Азербайджану у 2013-2022 рр. (млн. дол. США і % від ВВП)

Джерело: складено автором на основі [23].

Частка послуг в імпорті Туреччини є незначною, а їх обсяг в середньому становив 3,4% від ВВП країни. При цьому співвідношення імпорту товарів поступово зростало: з 26% у 2013 р. до 37,9% у 2022 р. (рис. 2.6).

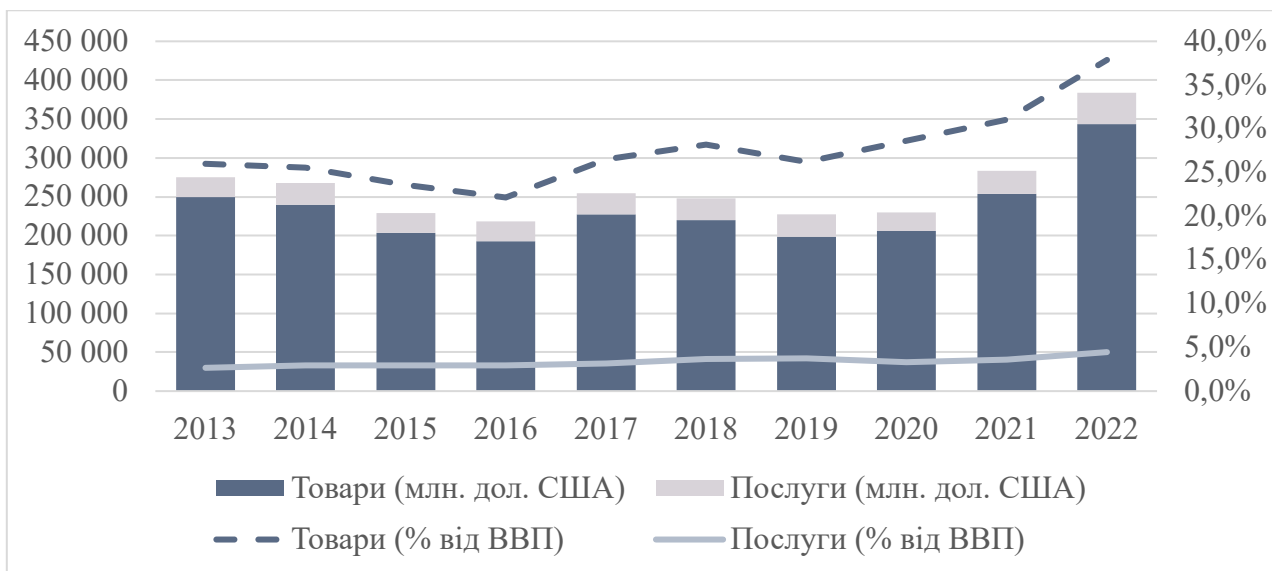

Рис. 2.6. Обсяги імпорту товарів та послуг Туреччини у 2013-2022 рр. (млн. дол. США і % від ВВП)

Джерело: складено автором на основі [23].

Найбільшими імпортними ринками для Туреччини є Китай (11,4%), Німеччина (6,6%), Швейцарія (4,2%) та США (4,2%). У товарній структурі імпорту найбільша питома вага у золота (5,6%), нафтових олій (5,1%), відходів та брухту чорних металів 2,7%), а також вугілля (2,2%). Серед імпорту послуг найбільша частка у транспортних послуг (35,2%) та інших бізнес послуг (21,2%) [25]. З цього можна побачити, що в структурі імпорту Туреччини не простежується залежності від одного ринку або певного виду товару. Просте більшість послуг в імпорті належить до двох категорій. Однак, враховуючи невелику частку імпорту послуг, дане співвідношення не призводить до ризику.

Розглянемо торгівельні баланси Азербайджану та Туреччини. Протягом більшості періоду Азербайджан мав профіцит торгового балансу, найбільше значення якого спостерігалось у 2022 р. і становило 26 млрд. дол. США або 33% від ВВП (рис. 2.7). На даний тренд впливав стабільний профіцит торгівлі товарами, у той час як баланс торгівлі послугами був у хронічному дефіциті.

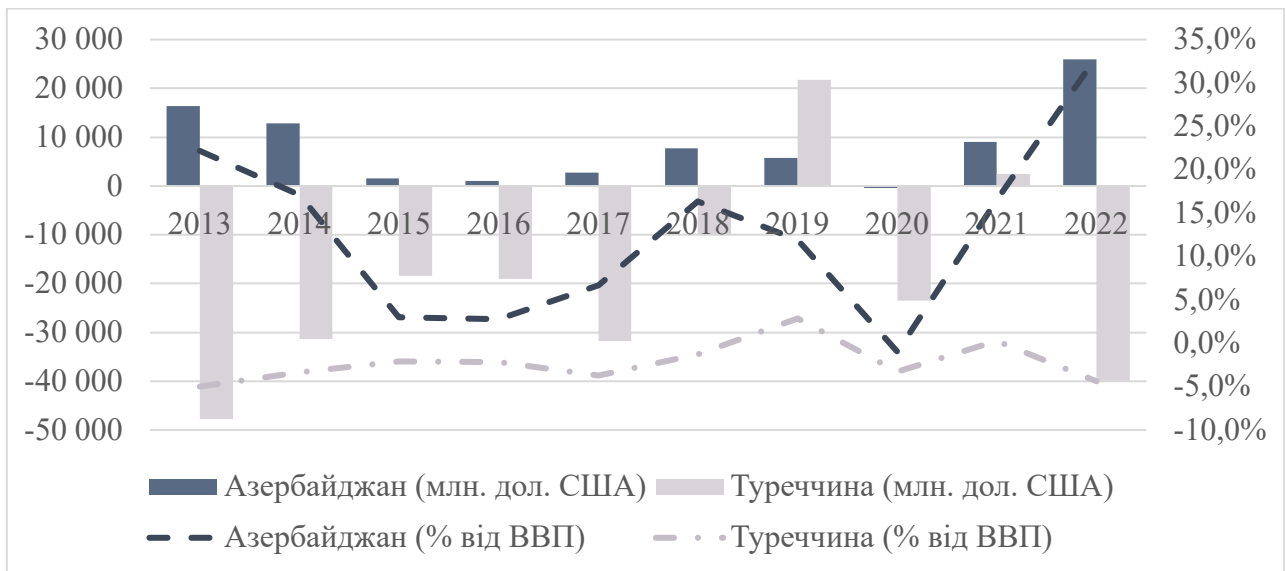

Рис. 2.7. Торгівельний баланс Азербайджану та Туреччини у 2013-2022 рр. (млн. дол. США і % від ВВП)

Джерело: складено автором на основі [23].

Протилежна ситуація у торговому балансі Туреччини. Так, у більшості років країна мала дефіцит, причиною якого був стабільний дефіцит торгівлі товарами,

оскільки у торгівлі послугами країна має профіцит. Найбільший дефіцит для Туреччини можна побачити у 2013 р. у розмірі 47,8 млрд. дол. США або 5% від ВВП.

Первинні доходи в рахунку поточних операцій включають в себе дохід від відсотків, прибутку та дивідендів (отриманих від іноземних інвестицій), а також грошові перекази. Баланс даної статті для обох країн знаходився в дефіциті протягом усього розглянутого періоду. Даний дефіцит в середньому для Азербайджану становив 4,4% від ВВП, а для Туреччини – 1,2% від ВВП (рис. 2.8).

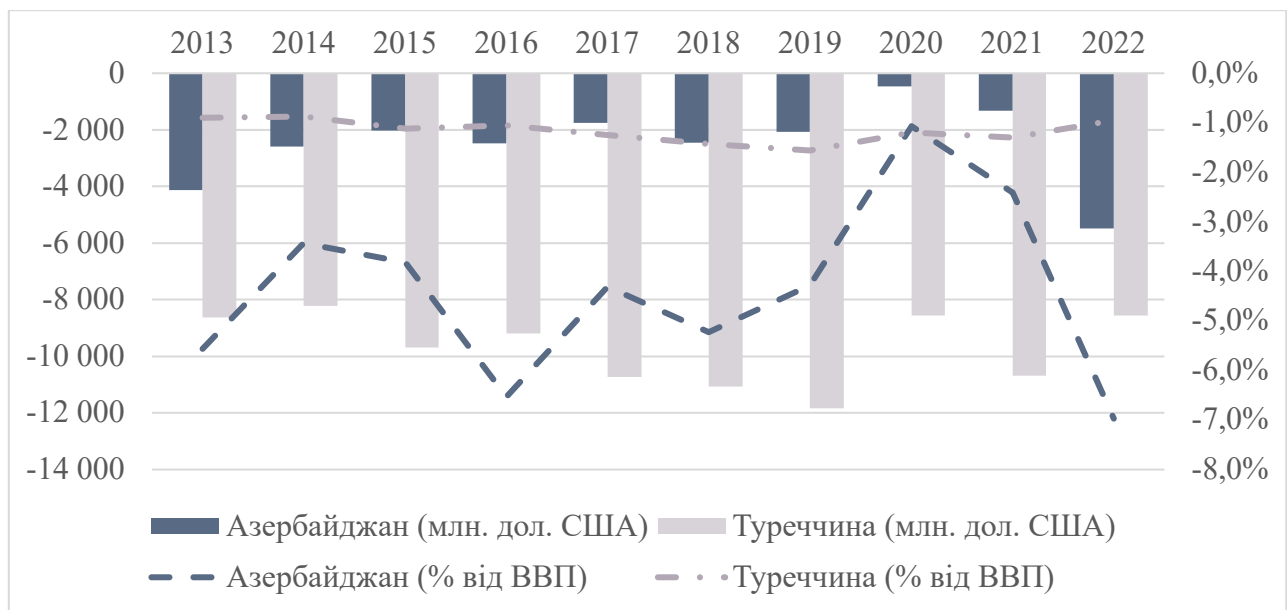

Рис. 2.8. Баланс первинних надходжень Азербайджану та Туреччини у 2013-2022 рр. (млн. дол. США і % від ВВП)

Джерело: складено автором на основі [23].

Вторинний дохід включає витрати та перекази на іноземну закордонну допомогу та виплати міжнародним організаціям. Для обох країн баланс даної статті був незначним: протягом більшості періоду він становив менше 1% від ВВП. Варто відзначити, що баланс вторинних доходів для обох країн переважно був у профіциті.

Розглянемо баланс поточного рахунку Азербайджану та Туреччини. Азербайджан переважно мав профіцит поточного рахунку. При цьому найбільший

профіцит спостерігався у 2022 р., коли він становив 23,5 млрд. дол. США або 29,8% від ВВП країни. Дані профіцити були отримані за рахунок значних обсягів експорту країни. Дефіцит даної статті можна побачити у 2015-2016 рр. (3,1% від ВВП), що було спричинено макроекономічною нестабільністю на основних ринках Азербайджану, а також у 2020 р. (0,7% від ВВП) через кризу пандемії. Туреччина мала стабільний дефіцит поточного рахунку, за винятком 2019 р., коли профіцит дорівнював 10,8 млрд. дол. США або 1,4% від ВВП. Найбільший рівень дефіциту для країни можна побачити у 2013 р. – 55,1 млрд. дол. США або 5,8% від ВВП (рис. 2.9). Дефіцит даної статті в Туреччині спричинений значним обсягом імпорту товарів в країні.

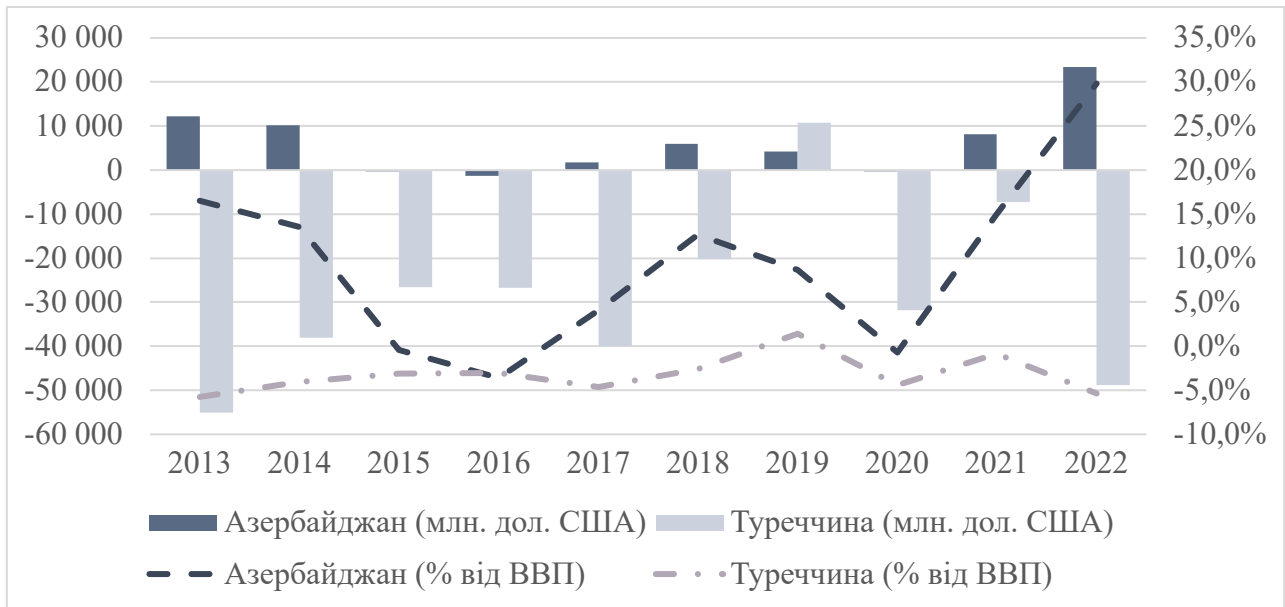

Рис. 2.9. Баланс поточного рахунку Азербайджану та Туреччини у 2013-2022 рр. (млн. дол. США і % від ВВП)

Джерело: складено автором на основі [23].

Другою складовою платіжного балансу країни є рахунок операцій з капіталом. Він демонструє операції, пов'язані з передачею невироблених, нефінансових активів, а також певні капітальні трансфери між резидентами та нерезидентами. Баланс даного рахунку для Азербайджану та Туреччини є незначним.

Третьою частиною платіжного балансу країни є фінансовий рахунок, який відображає потоки зовнішніх фінансових активів та зобов'язань у вигляді інвестицій та резервних активів за певний проміжок часу. Загальний баланс по даним фінансовим статтям які складаються з вимог до та зобов'язань перед нерезидентами, монетарного золота та спеціальних прав запозичення (СПЗ) відображено у міжнародній інвестиційній позиції (МІП), яка буде розглянута у наступному підрозділі.

Отже, з аналізу платіжного балансу Азербайджану та Туреччини можна відзначити наступні спостереження. Так, Туреччина має значно більші обсяги торгівлі товарами та послугами, що спричинено більшими розмірами економіки даної країни. Проте протягом більшості періоду обсяги експорту та імпорту до ВВП були більшими у Азербайджані. Однак, завелике співвідношення несе в собі певні ризики, а саме надмірну вразливість та залежність економіки від зовнішніх факторів. При розгляді трендів коливання експорту та імпорту даних країн можна помітити схожі тенденції до зміни обсягів даних показників, що свідчить про те, що країни мають схожі фактори впливу на їх зовнішньоекономічну діяльність. Щодо балансу торгівлі, то Туреччина має стабільний дефіцит даної статті, близько 4,4% від ВВП у 2022 р. Протягом більшої частини періоду Азербайджан мав профіцит у структурі торгівлі, за винятком 2020 р., що було наслідком кризи пандемії і значним падінням обсягу експорту товарів. За 2022 р. частка експорту та імпорту товарів та послуг Азербайджану становила 33% від ВВП країни.

2.2. Структура міжнародних інвестиційних позицій та динаміка зовнішніх боргів Азербайджану та Туреччини

Міжнародна інвестиційна позиція (МІП) — це фінансовий звіт, який демонструє інвестиційні відносини країни з рештою світу та її інвестиційну позицію у певний момент часу. Він підсумовує обсяг іноземних активів і

зобов'язань країни, що представляє її вимоги та зобов'язання перед нерезидентами. МІП складається з двох основних компонентів:

- **Активи:** вартість інвестицій країни в іноземні країни. Включає різні види активів, такі як прямі іноземні інвестиції (ПІІ), портфельні інвестиції, резервні активи та інші інвестиції (наприклад, позики, торгові кредити).
- **Зобов'язання:** вартість зобов'язань країни перед нерезидентами. Включає іноземні активи та інвестиції в країні, такі як ПІІ в національні підприємства, утримання внутрішніх облігацій та акцій іноземних інвесторів та інші форми іноземних запозичень.

Різниця між активами та зобов'язаннями країни чисту міжнародну інвестиційну позицію (ЧМІП). Якщо активи країни перевищують її зобов'язання, вона є чистим кредитором для решти світу. І навпаки, якщо зобов'язання країни перевищують її активи, вона є чистим боржником.

Розглянемо МІП Туреччини за період 2013-2022 рр. Чиста МІП країни за даний період мала від'ємне значення, тобто Туреччина є чистим боржником, оскільки її зобов'язання значно перевищують активи (рис. 2.10).

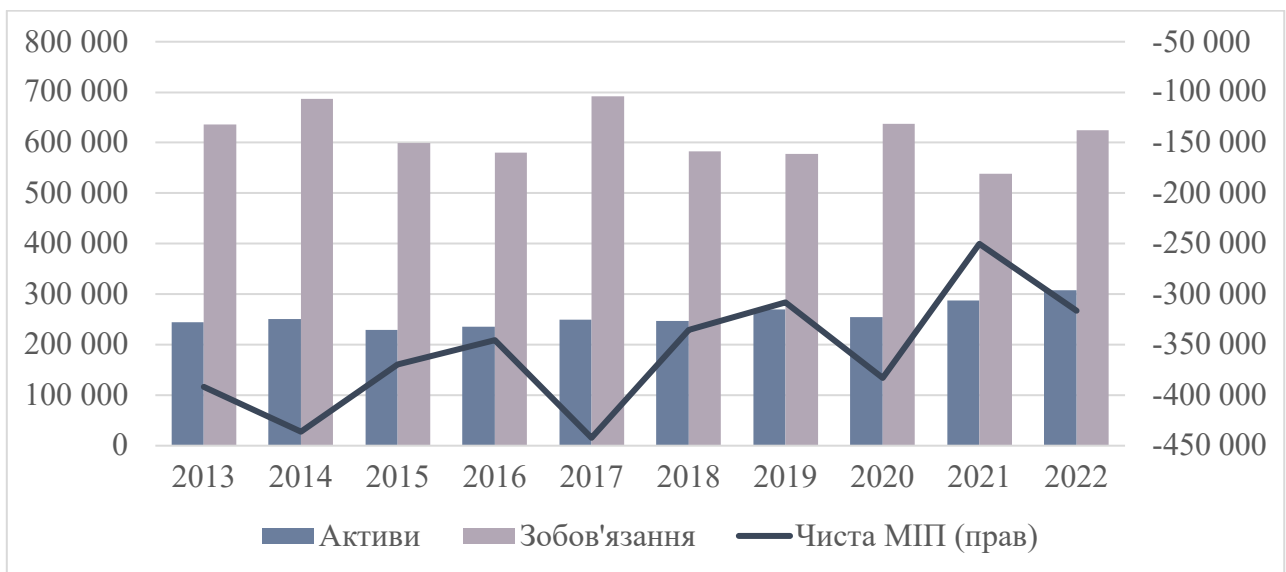

Рис. 2.10. Обсяги активів, зобов'язань та чистої МІП Туреччини у 2013-2022 рр. (млн. дол. США)

Джерело: складено автором на основі [26].

При цьому, даний показник мав значні коливання: від 30,5% від ВВП (250,2 млрд. дол. США) у 2021 р. до 53,1% від ВВП у 2020 р. (382,6 млрд. дол. США). Станом на 2022 р. чиста МПП Туреччини оцінювалась у -316,3 млрд. дол. США або -34,9% від ВВП. При цьому за даний рік її активи становили 308,3 млрд. дол. США або 34% від ВВП, а зобов'язання – 624,6 млрд. дол. США або 68,9% від ВВП. За останні 10 років активи загалом зросли на 26%, а зобов'язання зменшились на 1,8%.

Найбільшими складовими в складі активів МПП Туреччини є резервні активи та інші інвестиції, питома вага яких у 2022 р. склала 41,7% та 39,2% відповідно від валових активів. Проте за останні 10 років обсяг резервів загалом зменшився на 1,8%, а інших інвестицій – збільшився на 53,1% до 120,9 млрд. дол. США. Прямі інвестиції зросли на 66,3% і у 2022 р. оцінювались у 55,9 млрд. дол. США, що склало 18,2% від сумарних активів. Портфельні інвестиції складали менше 1% від обсягу активів МПП Туреччини (рис. 2.11).

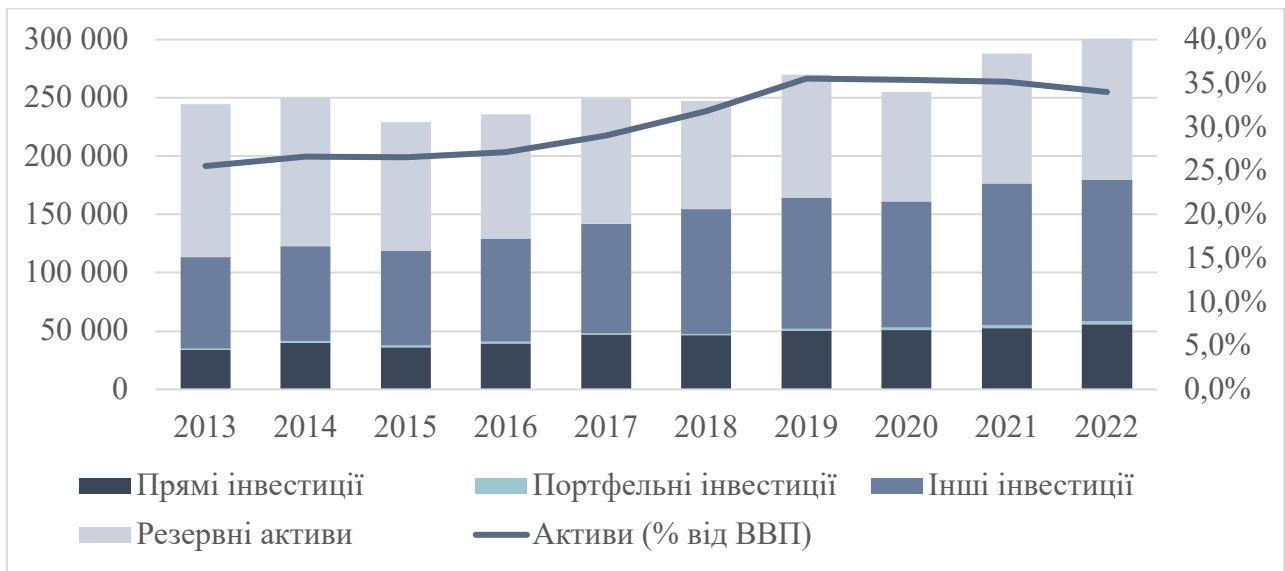

Рис. 2.11. Складові активів МПП Туреччини (млн. дол. США) та співвідношення активів МПП до ВВП (%) у 2013-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [26].

В складі зобов'язань Туреччини найбільшу частку також мають інші інвестиції, які з 2016 р. становлять більше половини зобов'язань країни, а у 2022

р. склали 326,9 млрд. дол. США або 52,3% від сумарних зобов'язань, що на 3,6% більше рівня 2013 р. (рис. 2.12).

Рис. 2.12. Складові зобов'язань МІП Туреччини (млн. дол. США) та співвідношення зобов'язань МІП до ВВП (%) у 2013-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [26].

Частка прямих інвестицій зросла з 24% до 32,7%, а їх обсяг збільшився на 33,7% до 204,8 млрд. дол. США у 2022 р. Портфельні інвестиції у 2022 р. оцінювались у 93,3 млрд. дол. США, що на 44,3% менше показника 2013 р. При цьому, частка даних інвестицій в зобов'язаннях є більшою, ніж в активах, і у 2022 р. дорівнювала 14,9%.

Оскільки дані з міжнародної інвестиційної позиції для Азербайджану не надаються після 2008 р., що не дає можливість зробити порівняльний аналіз даного показника для обох країн, було прийнято рішення розглянути основні тренди прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у період 2013-2022 рр.

Запас вхідних ПІІ означає загальну кумулятивну вартість іноземних інвестицій, збережених у країні на певний момент часу. Вхідні ПІІ включають вартість капіталу, реінвестованих прибутків та іншого капіталу, інвестованого іноземними організаціями у вітчизняні компанії та активи.

Обсяги запасів вхідних ППІ для Азербайджану є значно меншими, ніж в Туреччині. Так, у 2022 р. вони становили 29,4 млрд. дол. США, що на 61% більше рівня 2013 р. Для Туреччини даний показник становив 164,9 млрд. дол. США, що свідчить про загальне збільшення на 8,1% за останні 10 років. При цьому, для Туреччини запаси вхідних ППІ мали більші коливання протягом розглянутого періоду. Також варто відзначити, що у співвідношенні до ВВП, запаси вхідних ППІ Азербайджану у 2022 р. становили 37,4% від ВВП у порівнянні із 85,2% у 2020 р. Аналогічний тренд можна помітити і для Туреччини, де запаси вхідних ППІ за період 2020-2022 рр. зменшились з 31,9% до 18,2% від ВВП (рис. 2.13).

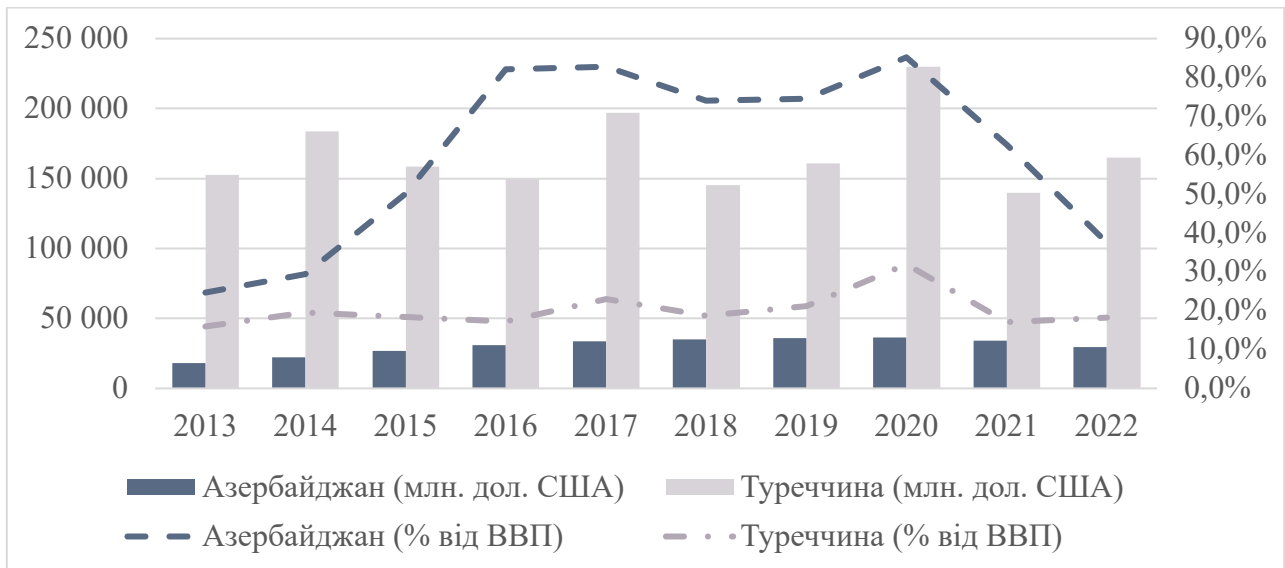

Рис. 2.13. Запаси вхідних ППІ Азербайджану та Туреччини (млн. дол. США та % від ВВП) у 2013-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [27].

Вхідні ППІ в Азербайджан зосереджуються на нафтогазовому секторі, хоча одним із головних пріоритетів уряду Азербайджану є диверсифікація економіки країни та залучення ППІ до сільського господарства, транспорту, туризму та інформаційних/комунікаційних технологій. Згідно з останніми даними Центрального банку Азербайджану, в 2022 р. найбільшу частку вхідних ППІ мали Великобританія (27,7%), Туреччина (16,4%) та Кіпр (13,5%) [28]. Найбільша частина запасів вхідних ППІ належить росії, яка інвестує значні кошти в

будівництво, торгівлю, послуги, банківську справу, страхування, інформаційні технології, транспорт і сільське господарство Азербайджану. Окрім того, поступово зростає частка ЄС у вхідних ПІІ. Для ЄС пріоритетом є будівництво Південного газового коридору, який транспортуватиме азербайджанський газ через Грузію, Туреччину та Європу. Очікується, що Азербайджан продовжить залучати інвестиції як альтернативний транзитний шлях через ризики, пов'язані з російським маршрутом після вторгнення в Україну.

На європейські країни припадає 60% вхідних ПІІ в Туреччину, за ними йдуть Азія та Америка з 23% і 16% відповідно. Дані Турецького інвестиційного офісу показують, що більшість ПІІ спрямовано у фінансовий (31,6%), виробничий (24,2%) та енергетичний сектори (10,6%). За обсягом запасів лідирують Нідерланди (15,7%), США (8,1%) та Великобританія (7,5%) [29]. На інвестиційний клімат Туреччини позитивно впливає її сприятлива демографічна ситуація та її стратегічне географічне положення, що забезпечує доступ до багатьох регіональних ринків.

Запаси висхідних ПІІ означають загальну кумулятивну вартість прямих інвестицій, зроблених резидентами країни в інших країнах. Іншими словами, це загальна вартість інвестицій, які компанії та окремі особи країни зробили в підприємства та активи, розташовані за межами їхньої країни.

Запаси висхідних ПІІ Азербайджану значно зросли протягом 2013-2022 рр.: з 9 млрд. дол. США (12,1% від ВВП) до 26,9 млрд. дол. США (34,1% від ВВП), що свідчить про збільшення на 198,3% за 10 років. Для Туреччини даний показник також збільшився, проте меншими темпами: на 70,1% до 56,7 млрд. дол. США у 2022 р., що дорівнювало 6,3% від ВВП. Загалом, запаси висхідних ПІІ Туреччини в середньому становили менше 6% від ВВП (рис. 2.14).

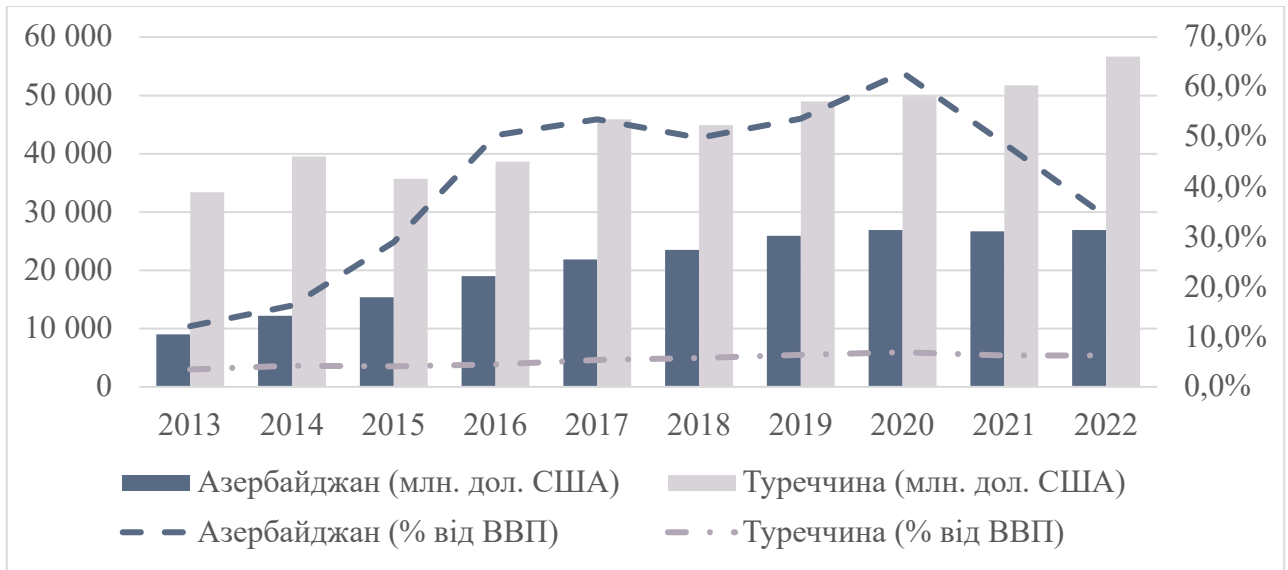

Рис. 2.14. Запаси висхідних ПП Азербайджану та Туреччини (млн. дол. США та % від ВВП) у 2013-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [27].

Розглянемо динаміку зовнішнього боргу Азербайджану та Туреччини. Зовнішній борг означає загальну суму боргу країни перед іноземними кредиторами. Це важливий аспект економічного здоров'я країни. Для підтримки стабільності вкрай важливо ретельно управляти зовнішнім боргом, щоб забезпечити сталий економічний розвиток і уникнути фінансових криз.

Зовнішній борг Азербайджану у 2013 р. становив 10,6 млрд. дол. США або 14,3% від ВВП країни. Даний показник зростав в середньому на 9% щорічно до 2018 р., коли він склав 16,2 млрд. дол. США або 34,4% від ВВП. У наступних роках зовнішній борг Азербайджану поступово зменшувався, і у 2022 р. його рівень був на 11,3% менше за рівень 2018 р.: він склав 14,4 млрд. дол. США чи 18,3% від ВВП, що на 36% більше за показник 2013 р. Зовнішній борг Туреччини у 2022 р. склав 438,5 млрд. дол. США або 48,4% від ВВП країни, що на 12,3% перевищує показник 2013 р. Найбільше зростання боргу простежувалось у 2017 р., коли його зміна у порівнянні із минулим роком склала 11,5% (рис. 2.15). З цього можна побачити, що рівень зовнішнього боргу Азербайджану є значно меншим, ніж у Туреччини, особливо в останні роки розглянутого періоду.

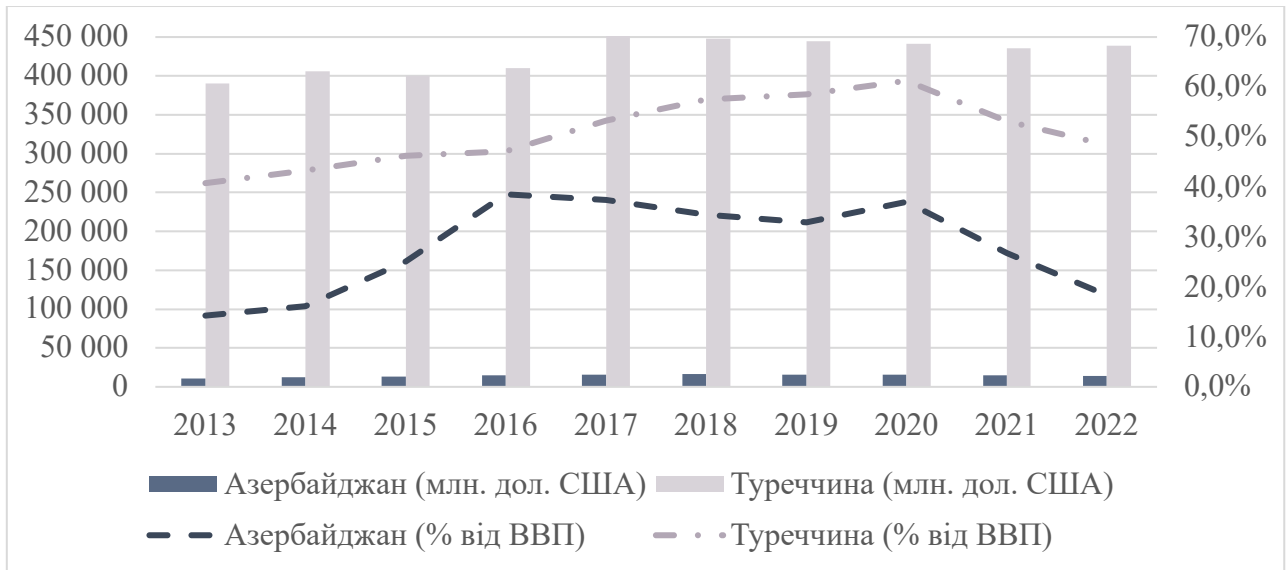

Рис. 2.15. Обсяг зовнішнього боргу Азербайджану та Туреччини (млн. дол. США та % від ВВП) у 2013-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [30, 31].

Розглянемо структуру зовнішнього боргу Азербайджану та Туреччини. Зовнішній борг складається з довгострокового (термін погашення більше року) та короткострокового (термін погашення меншу року та проценти за довгостроковою заборгованістю) боргу, а також з використання кредиту МВФ.

Переважну частину зовнішнього боргу Азербайджану складав довгостроковий борг, питома вага якого протягом 2013-2022 рр. збільшилась з 82,6% до 92,1%. Протягом розглянутого періоду значно зменшилась частка короткострокового зовнішнього боргу: так, у 2013 р. вона дорівнювала 15,1%, а у 2022 р. вже оцінювалась у 3,3%. Частка кредиту МВФ та виділених спеціальних прав запозичення (СПЗ) в середньому становила 1,6% протягом 2013-2020 рр., однак у період 2021-2022 рр. спостерігалось зростання питомої ваги даної складової зовнішнього боргу Азербайджану: у дані роки вона коливалась на рівні 4,6-4,7% (рис. 2.16).

Рис. 2.16. Структура зовнішнього боргу Азербайджану за терміном погашення у 2013-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [32].

У структурі зовнішнього боргу Туреччини найбільшу частину також складала довгострокова частина, проте її частка є меншою, аніж у структурі Азербайджану (рис. 2.17).

Рис. 2.17. Структура зовнішнього боргу Туреччини за терміном погашення у 2013-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [33].

У 2022 р. довгостроковий борг Туреччини становив 66,1% від валового зовнішнього боргу, що дещо перевищує рівень 2013 р. (64,3%). Проте протягом 2015-2019 рр. спостерігалось зростання питомої ваги довгострокового боргу: так, у 2018 р. вона дорівнювала 78%. Короткострокова частина у 2013 р. складала 35,3%. Надалі можна було побачити падіння її частки до 21,6% у 2018 р. Станом на 2022 р. дана складова дорівнювала 32,3% від валового боргу. Кредити МВФ та СПЗ протягом 2013-2020 рр. коливались на рівні 0,3-0,4%, проте їх питома вага зросла у 2021 р. та 2022 р. до 1,8% та 1,6% відповідно.

У структурі зовнішнього боргу Азербайджану за валютою переважає долар США, питома вага якого зросла з 60,3% у 2013 р. до 78,6% у 2022 р., що є найвищим рівнем за розглянутий період. При цьому зменшилась частка євро: з 27,2% до 15,8% протягом 2013-2022 рр. Також простежується зменшення питомої ваги японської єни, яка у 2013 р. дорівнювала 9,1%, а у 2022 р. – 4%. СПЗ а інші валюти переважно займали менше 1% у складі зовнішнього боргу (рис. 2.18).

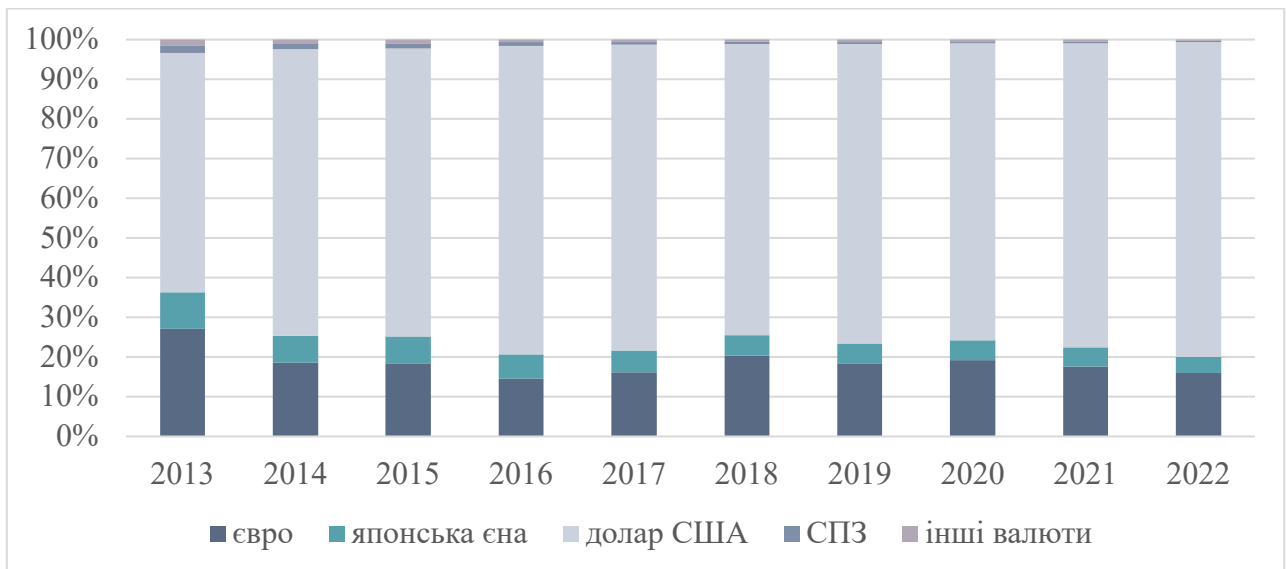

Рис. 2.18. Структура зовнішнього боргу Азербайджану за валютою у 2013-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [32].

Аналогічною є структура зовнішнього боргу Туреччини в розрізі валют. Так, найбільшою складовою є долар США, частка якого у 2013 р. оцінювалась у

66,1%, а у 2022 р. – вже 78,5%. Частка інших валют за даний період зменшилась. Станом на 2022 р. євро та японська єна становили 19,4% та 1,8% відповідно від сумарного боргу проти 27,6% та 5,4% відповідно у 2013 р. Частка СПЗ та інших валют, як і у структурі Азербайджану, становила менше 1% (рис. 2.19).

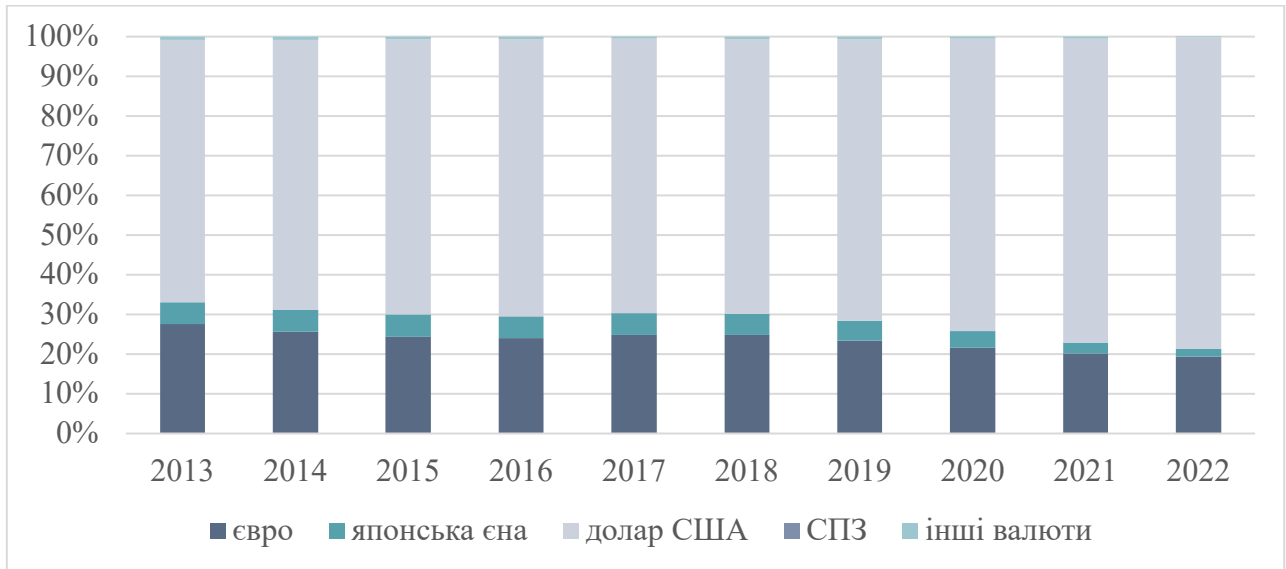

Рис. 2.19. Структура зовнішнього боргу Туреччини за валютою у 2013-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [33].

Розглянемо витрати на обслуговування зовнішнього боргу у відношенні до валового боргу. Для Азербайджану даний показник був більшим за показник Туреччини протягом 2013-2015 рр. За даний період для Азербайджану витрати на обслуговування боргу зменшились з 18,3% до 14,3% від усього боргу, а для Туреччини зміна становила з 16% до 14%. Проте надалі спостерігалось зростання даного показника для Туреччини, який у 2019 р. вже становив 20,7%. Станом на 2022 р. дані витрати склали 15,1% від зовнішнього боргу Туреччини. В Азербайджані дані витрати загалом зменшились до 10,6% у 2022 р., проте спостерігались зростання відношення витрат у 2018 р. та 2021 р. до 16,3% та 13,7% відповідно від валового зовнішнього боргу країни (рис. 2.20).

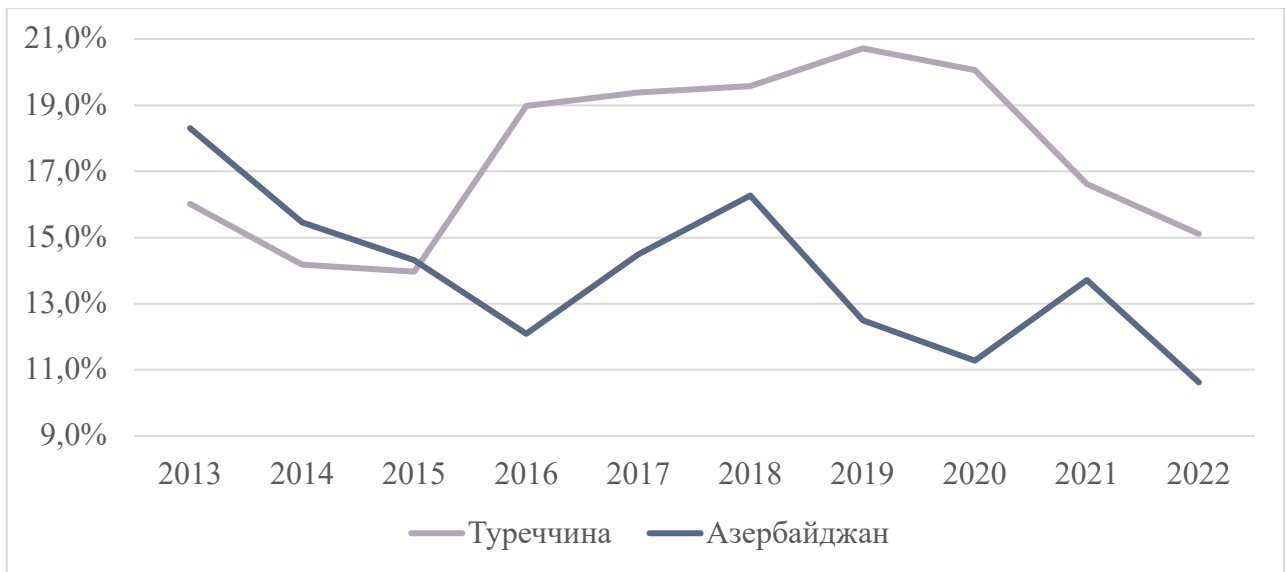

Рис. 2.20. Сума обслуговування зовнішнього боргу Азербайджану та Туреччини (у % від валового боргу) у 2013-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [32, 33].

Отже, Азербайджан та Туреччина мають доволі схожі тренди коливання запасів ПП, як всередині країни, так і інвестицій, які їх резиденти мають закордоном. При цьому, як і в ситуації з динамікою торгівлі товарами та послугами, Туреччина має вищі показники інвестиційних потоків, активів та зобов'язань. Проте у співвідношенні до ВВП, саме рівень в Азербайджані є вищим, що знову таки свідчить про більше навантаження на економіку країни. Винятком була динаміка зовнішнього боргу, співвідношення якого до ВВП в Туреччині є значно вищим за аналогічний показник в Азербайджані, з чого можна зробити висновки про більше боргове навантаження на Туреччину. Окрім того, обидві країни мають схожу структуру зовнішнього боргу за строком погашення та в розрізі валют, де переважають довгостроковий борг та долар США. Також варто відзначити, що з 2016 р. витрати на обслуговування боргу у відношенні до нього є більшими в Туреччині.

2.3. Моделювання взаємозалежності зовнішньоекономічних показників Азербайджану та Туреччини

Для емпіричного дослідження було обрано розглянути взаємозалежність зовнішньоекономічних показників Азербайджану та Туреччини, а також їх вплив на добробут країн, оскільки дані показники мають значний вплив на внутрішній стан країни. Так, від зовнішньоекономічних факторів залежить зростання ВВП країни та її економічний розвиток, рівні зайнятості та прибутку, рівень цін та інфляція, а також сфери оточуючого середовища, медицини, тощо.

План дослідження був наступним. Спочатку було побудовано таблицю кореляції між зовнішньоекономічними показниками, що відображає коефіцієнти кореляції між кількома змінними задля перевірки зв'язків і їх міцності між змінними в наборі даних. Надалі було побудовано регресійну модель для дослідження факторів впливу на ВВП країн, оскільки даний показник є один із основних індикаторів економічного зростання. Останнім етапом було побудова регресійної моделі для показника, який мав найбільший вплив на ВВП, задля визначення факторів, які можуть мати вплив на нього.

Результати кореляційної таблиці для Туреччини представлені в табл. 2.1. З отриманої матриці можна побачити, що усі показники зовнішньоекономічної діяльності Туреччини мають високий рівень кореляції (більше 77%). При цьому також можна простежити, що найбільший рівень кореляції з ВВП Туреччини мають обсяги її валових пасивів (95,3%) й активів (92,9%), а також імпорту (93,4%). Цікавим є пряма кореляція між ВВП та зовнішнім боргом, яка свідчить про те, що зростання ВВП корелює із зростанням боргу і навпаки. Варто відзначити, що між представленими показниками не спостерігається зворотна кореляція, так як в отриманій матриці відсутні від'ємні коефіцієнти.

Таблиця 2.1

Таблиця кореляції зовнішньоекономічних показників Туреччини

	Експорт	Імпорт	Активи	Пасиви	Вхідні запаси ПП	Висхідні запаси ПП	Зовнішній борг
ВВП	0,8864	0,9339	0,9296	0,9532	0,8698	0,7976	0,8915
Експорт	1	0,9739	0,9717	0,8739	0,7792	0,9420	0,9361
Імпорт	0,9739	1	0,9532	0,8993	0,8088	0,8849	0,9022
Активи	0,9717	0,9532	1	0,9407	0,8811	0,9366	0,9690
Пасиви	0,8739	0,8993	0,9407	1	0,9635	0,8594	0,9355
Вхідні запаси ПП	0,7792	0,8088	0,8811	0,9635	1	0,7981	0,8679
Висхідні запаси ПП	0,9420	0,8849	0,9366	0,8594	0,7981	1	0,9660
Зовнішній борг	0,9361	0,9022	0,9690	0,9355	0,8679	0,9660	1

Джерело: розраховано автором.

Розглянемо отримані результати для регресійної моделі для ВВП Туреччини. Для даної моделі було обрано наступні показники: обсяги експорту (export), обсяги імпорту (import), обсяги запасів вхідних ПП (fdi_in_stock), обсяги активів МПП (assets). Формула даної моделі має наступний вигляд:

$$GDP = \beta_1 * Export + \beta_2 * Import + \beta_3 * FDI_in_stock + \beta_4 * Assets + c, \quad (1)$$

R-квадрат даної моделі, який є статистичним показником, що представляє частку дисперсії залежної змінної, яка пояснюється незалежними змінними в регресійній моделі, становить 0,939110. Це свідчить про те, що незалежні змінні пояснюють зміни залежної на 93,9%. Рівень значущості незалежних змінних, який демонструє рівень вірогідності, що дані змінні не мають впливу на залежну, для експорту, імпорту та активів МПП становив 1%. Для обсягів запасів вхідних ПП даний коефіцієнт становив 5% (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Результати побудови регресійної моделі дослідження впливу на ВВП Туреччини

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
EXPORT	6,600040	1,237091	5,335130	0,0000
IMPORT	4,142330	0,741721	5,584755	0,0000
FDI_IN_STOCK	-1,246643	0,586860	-2,175378	0,0424
ASSETS	6,106888	1,702360	5,706113	0,0000
R-squared	0,939110	Mean dependent var		677128,6
Adjusted R-squared	0,929495	S.D. dependent var		239041,9
S.E. of regression	63472,11	Akaike info criterion		25,11136
Sum squared resid	7,65E + 10	Schwarz criterion		25,30884
Log likelihood	-284,7806	Hannan-Quinn criter.		25,16102
Durbin-Watson stat	1,11284			

Джерело: розраховано автором.

Стандартизовані бета-коефіцієнти демонструють вимір впливу (значення коефіцієнта за модулем) та напрямку його зв'язку (більше/менше 0) між незалежними та залежною змінними. Найбільший коефіцієнт має експорт товарів та послуг (6,6), окрім того між показниками є пряма залежність, тобто при зростанні експорту збільшується й ВВП країни, що є цілком доцільним, виходячи із структури складових ВВП, де одним з основних елементів є баланс торгівлі або чистий експорт. Другий за модулем коефіцієнт мають обсяги активів МП (6,1), з якими також простежується пряма залежність. Варто відзначити, що в даній моделі можна побачити пряму залежність ВВП із обсягами імпорту (4,1) та зворотну із обсягом активів МП (-1,2).

Отже, отримана модель для ВВП Туреччини має наступний вигляд:

$$GDP = 6,6 * Export - 4,1 * Import - 1,2 * FDI_{in\ stock} + 6,1 * Assets + c, \quad (2)$$

(5,3335)*** (-5,5848)*** (-2,1754)** (5,7061)***

Оскільки найбільший вплив на ВВП мав обсяг експорту, то було побудовано регресійну модель для дослідження факторів впливу на даний показник Туреччини. Дана модель мала наступний вигляд:

$$Export = \beta_1 * ExRate + \beta_2 * Import + \beta_3 * Ext_debt + \beta_4 * Net_IIP + c, \quad (3)$$

де $ExRate$ – валютний курс, $Import$ – обсяги імпорту товарів та послуг, Ext_debt – обсяг зовнішнього боргу, $Net\ IIP$ – чиста МІП.

R-квадрат моделі дорівнює 98,7%, що є доволі значимим результатом. За рівнем значущості лише імпорт має рівень 1%, для зовнішнього боргу та чистої МІП даний показник склав 5%, а для обмінного курсу – 10% (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Результати побудови регресійної моделі дослідження впливу на експорт Туреччини

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
EXRATE	0,207535	0,010541	1,968787	0,0637
IMPORT	0,598604	0,069874	8,566864	0,0000
EXT_DEBT	0,267967	0,045228	5,924781	0,0424
NET_IPP	0,116082	0,047016	2,468974	0,0232
R-squared	0,986845	Mean dependent var	173087,8	
Adjusted R-squared	0,984768	S.D. dependent var	78700,54	
S.E. of regression	9712,976	Akaike info criterion	21,35708	
Sum squared resid	1,79E+09	Schwarz criterion	21,55456	
Log likelihood	-241,6065	Hannan-Quinn criter.	21,40675	
Durbin-Watson stat	2,833265			

Джерело: розраховано автором.

З усіма показниками було отримано позитивні бета-коефіцієнти, що свідчить про пряму залежність між ними та експортом Туреччини. Так, найбільший коефіцієнт має імпорт (0,6), тобто зростання імпорту спричиняє і зростання експорту. Даний результат може бути причиною загального розширення зовнішньоекономічних зв'язків країни і, як наслідок, збільшення обсягів її торгівлі. Вплив зовнішнього боргу становив 0,3, а обмінного курсу 0,2. Найменший коефіцієнт мала чиста МІП (0,1).

Отримана модель має наступний вигляд:

$$Export = 0,2 * ExRate + 0,6 * Import + 0,3 * Ext_{debt} + 0,1 * Net_{IIP} + c, \quad (4)$$

(1,9688)* (8,5669)*** (5,9248)** (2,4689)**

Аналогічні емпіричні дослідження було виконано для Азербайджану. У табл. 2.4 представлено кореляційну матрицю між зовнішньоекономічними показниками Азербайджану. З даної таблиці можна побачити, що загалом коефіцієнти кореляції між даними показниками є нижчими, аніж для Туреччини.

Таблиця 2.4

Таблиця кореляції зовнішньоекономічних показників Азербайджану

	Експорт	Імпорт	Вхідні запаси ПП	Висхідні запаси ПП	Зведений платіжний баланс	Зовнішній борг
ВВП	0,9584	0,8986	0,5543	0,5403	0,3541	0,6929
Експорт	1	0,8104	0,4641	0,4483	0,4968	0,5659
Імпорт	0,8104	1	0,8142	0,7866	0,0589	0,9035
Вхідні запаси ПП	0,4641	0,8142	1	0,9538	-0,2182	0,9261
Висхідні запаси ПП	0,4483	0,7866	0,9538	1	-0,1951	0,9370
Зведений платіжний баланс	0,4968	0,0589	-0,2182	-0,1951	1	-0,1833
Зовнішній борг	0,5659	0,9035	0,9261	0,9370	-0,1833	1

Джерело: розраховано автором.

При цьому, найбільш значима кореляція ВВП простежується лише з показниками зовнішньої торгівлі Азербайджану. Для експорту достатній рівень кореляції можна побачити лише з ВВП та імпортом, у той час як для останнього також значимими є коефіцієнти кореляції із вхідними запасами ПП та зовнішнім боргом.

Формула регресійної моделі для дослідження впливу на ВВП Азербайджану має наступний вигляд:

$$GDP = \beta_1 * Export + \beta_2 * Import + \beta_3 * FDI_{in_stock} + \beta_4 * Primary_{AccCR} + c, \quad (5)$$

Де Export – обсяг експорту товарів та послуг, Import – обсяг імпорту товарів та послуг, FDI_in_stock – обсяг запасів вхідним ПІІ, Primary_Acc – обсяг первинних доходів. Розглянемо отримані результати.

R-квадрат становить 98%, що є достатнім рівнем. Рівень значущості кожної незалежної змінної склав 1%, тобто вірогідність того, що обрані показники не пояснюють коливання залежної змінної, становить 1% (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

*Результати побудови регресійної моделі дослідження впливу на ВВП
Азербайджану*

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
EXPORT	1,039890	0,117938	8,817250	0,0000
IMPORT	1,856102	0,381970	4,859292	0,0001
FDI_IN_STOCK	-0,670614	0,147275	-4,553474	0,0002
PRIMARY_ACC	0,102481	0,268559	2,815955	0,0012
R-squared	0,982710	Mean dependent var	40646,61	
Adjusted R-squared	0,979980	S.D. dependent var	24249,28	
S.E. of regression	3431,084	Akaike info criterion	19,27591	
Sum squared resid	2,24E +08	Schwarz criterion	19,47339	
Log likelihood	-217,6730	Hannan-Quinn criter.	19,32558	
Durbin-Watson stat	1,508218			

Джерело: розраховано автором.

Найбільші бета-коефіцієнти були отримані для обсягів експорту та імпорту товарів та послуг: 1,0 та 1,9 відповідно. При цьому обидва показники мають прямий вплив на ВВП Азербайджану. Коефіцієнт запасу вхідних ПІІ дорівнює - 0,7, що вказує на зворотну залежність. Для первинних доходів даний коефіцієнт був найменшим і склав 0,1. Отримана модель представлена нижче:

$$GDP = 1 * Export + 1,9 * Import - 0,7 * FDI_{in_stock} + 0,1 * Primary_{Acc_{CR}} + c, \quad (6)$$

(8,8172)*** (4,8593)*** (-4,5535)*** (2,8159)***

Оскільки найбільший коефіцієнт впливу на ВВП мав імпорт товарів та послуг Азербайджану, було також побудовано регресійну модель для даного показника зовнішньоекономічної діяльності. Так, формулі цієї моделі має вигляд:

$$Import = \beta_1 * Export + \beta_2 * Ext_debt + \beta_3 * FDI_{in_stock} + \beta_4 * FDI_{out_stock} + c, \quad (7)$$

Де Export – обсяги експорту товарів та послуг, Ext_debt – обсяг зовнішнього боргу, FDI_in_stock – обсяги запасів вхідних ПІІ, FDI_out_stock – обсяги запасів висхідних ПІІ. Розглянемо отримані результати. R-квадрат становить 98%, а рівень значущості кожної незалежної змінної склав 1% (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Результати побудови регресійної моделі дослідження впливу на імпорт Азербайджану

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
EXPORT	0,206878	0,027696	7,469487	0,0000
EXT_DEBT	0,895961	0,173128	5,175145	0,0001
FDI_IN_STOCK	0,214341	0,067244	3,187504	0,0048
FDI_OUT_STOCK	-0,337899	0,095521	-3,537430	0,0022
R-squared	0,957393	Mean dependent var	12470,91	
Adjusted R-squared	0,950666	S.D. dependent var	6218,393	
S.E. of regression	1381,188	Akaike info criterion	17,45605	
Sum squared resid	39245920	Schwarz criterion	17,65352	
Log likelihood	-196,7445	Hannan-Quinn criter.	17,50571	
Durbin-Watson stat	1,287529			

Джерело: розраховано автором.

Коефіцієнт для експорту становив 0,2, тобто при зростанні експорту товарів та послуг на 1 пункт імпорт Азербайджану збільшується на 0,2 пункту. Даний зв'язок свідчить про те, що при розширенні зовнішньоекономічних зв'язків зростають як обсяги експорту, так й імпорту. Зовнішній борг мав найбільший бета-коефіцієнт у розмірі 0,9, з чого можна зробити висновок, що збільшення заборгованості призводить до зростання імпорту. Дана залежність можна пояснити як те, що боргові кошти можуть використовуватись для фінансування

внутрішніх інвестицій та проектів, як можуть потребувати іноземних складових, що й призводить до збільшення обсягів імпорту. Даний зв'язок також може пояснювати прямий вплив запасів вхідних ПП, оскільки коефіцієнт даного показника становив 0,2. Зворотний вплив мали запаси висхідних ПП на імпорт (-0,3), тобто збільшення запасів ПП Азербайджану за кордоном призводило до зменшення імпорту.

Отримана формула для моделі має наступний вигляд:

$$Import = 0,2 * Export + 0,9 * Ext_{debt} + 0,2 * FDI_{in_{stock}} - 0,3 * FDI_{out_{stock}} + c, \quad (8)$$

$$(7,4695)^{***} \quad (5,1751)^{***} \quad (3,1875)^{***} \quad (-3,5374)^{***}$$

Отже, з отриманих результатів можна зробити висновок, що взаємозалежність між зовнішньоекономічними показниками Туреччини є більшою, аніж в Азербайджані, що можна побачити з кореляційних матриць для даних країн. На рівень ВВП в даних країнах найбільший вплив мають обсяги торгівлі з іншими країнами, при чому для обох країн залежність експорту й імпорту з ВВП є прямою, що підтверджено результатами регресійної моделі для ВВП Азербайджану та Туреччини.

На ВВП Азербайджану найбільший вплив мав імпорт товарів та послуг, що можна пояснити наступним чином. Зростання обсягів імпорту часто свідчить про економічне зростання, збільшення внутрішнього споживання та розширення виробництва, наприклад, за використанням іноземних компонентів, що й має позитивний наслідок на добробут країни. У випадку Туреччини найбільший рівень впливу мав експорт товарів та послуг, що є логічним, оскільки чистий експорт є основною складовою розрахунку ВВП. Окрім того, зростання експорту часто є наслідком економічного зростання країни.

Також було досліджено вплив зовнішньоекономічних показників на експорт Туреччини та на імпорт Азербайджану, оскільки дані показники мали найбільший вплив на ВВП за бета-коефіцієнтами. Було виявлено, що найбільший рівень впливу на ВВП Туреччини має обсяг імпорту, оскільки діяльність в міжнародній

торгівлі взаємопов'язана, бо країни здійснюють міжнародний обмін товарами та послугами в обидві сторони. Рівень впливу експорту на імпорт Азербайджану був найменшим за модулем в моделі, тобто для даної країни цей зв'язок є меншим.

Другим за модулем коефіцієнту в моделі для Туреччини був обсяг зовнішнього боргу, тобто зростання заборгованості прямо впливає на обсяг експорту, що може бути наслідком того, що запозичені кошти використовується для фінансування внутрішніх проектів в країні, направлених на розширення виробництва. Зовнішній борг мав найбільший коефіцієнт в моделі для Азербайджану, де він також мав позитивний вплив на рівень імпорту, що може бути наслідком використання імпортних компонентів для розширення виробництва у наслідок фінансування внутрішніх проектів борговими коштами.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ СПІВПРАЦІ АЗЕРБАЙДЖАНУ ТА ТУРЕЧЧИНИ З УКРАЇНОЮ

3.1. Динаміка та структура зовнішньоекономічних зв'язків України з Азербайджаном та Туреччиною

Україна та Азербайджан і Туреччина підтримують дипломатичні відносини з моменту здобуття Україною незалежності від Радянського Союзу в 1991 році. За ці роки країни розвинули двосторонні зв'язки в різних сферах, включаючи політичну, економічну та культурну співпрацю.

Розглянемо зовнішньоекономічні зв'язки України з Азербайджаном та Туреччиною за останні роки.

Обсяг експорту товарів України до Туреччини загалом збільшився на 64,4%: з 2,5 млрд. дол. США у 2017 р. до 4,1 млрд. дол. США у 2021 р. При цьому частка Туреччини в експорті України зросла з 5,8% до 6,1% за даний період. Проте у 2022 р. до Туреччини було експортовано товарів на 2,9 млрд. дол. США або 7,1% від загального експорту України за даний місяць, що свідчить про падіння обсягу експорту товарів на 30% у порівнянні зі 2021 р., що було спричинено воєнним станом в Україні та зменшенням обсягів виробництва внаслідок окупації територій. Обсяг експорту товарів до Азербайджану є значно меншими: у 2021 р. він становив 394,9 млн. дол. США, що на 11,3% більше обсягу 2017 р. Проте зменшилась питома вага країни в валовому експорті України: з 0,8% у 2013 р. до 0,6% у 2021 р. За 2022 р. експорт товарів до Азербайджану склав 190,8 млн. дол. США або 0,9% від сумарного експорту товарів України, що на 51,7% менше за попередній рік. (рис. 3.1). З цього можна зробити висновок, що Азербайджан не є важливим ринком для експорту товарів для України. Дещо більш значимою є

Туреччина, оскільки в середньому за 5 років її питома вага в експорті товарів становила 5,4%. Окрім того, внаслідок воєнного вторгнення росії в Україну значно зменшились обсяги експорту товарів.

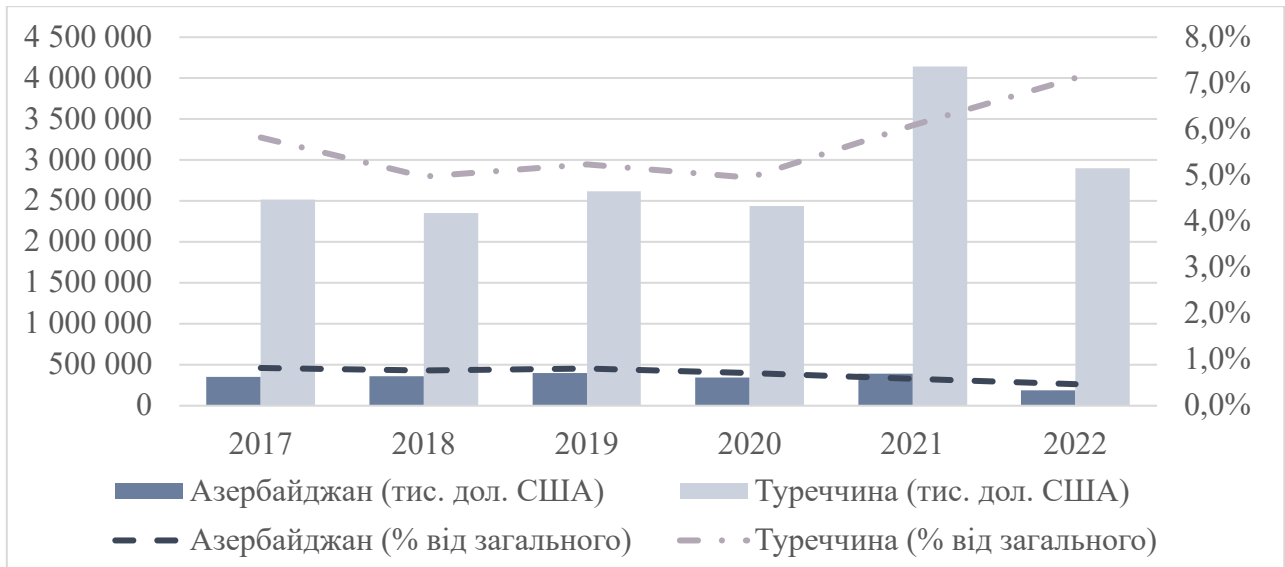

Рис. 3.1. Обсяги експорту товарів з України в Азербайджан та Туреччину у 2017-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [30].

Найбільшу питому вагу в експорті товарів в Азербайджан та Туреччину у 2021 р. мали чорні метали: 13% та 47,7% відповідного. При цьому, також значну частку в товарній структурі експорту України в Азербайджан мав тютюн (11,1%), а в структурі з Туреччиною – зернові культури (22,2%) (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Структура експорту товарів з України в Азербайджан та Туреччину у 2021 р.

Азербайджан		Туреччина	
Товар	Частка	Товар	Частка
Чорні метали	13,0	Чорні метали	47,7
Тютюн і промислові замітники тютюну	11,1	Зернові культури	22,2
Папір та картон	9,9	Руди, шлаки і зола	5,9
М'ясо та їстівні субпродукти	8,3	Насіння і плоди олійних рослин	4,5
Фармацевтична продукція	5,0	Залишки і відходи харчової промисловості	4,5

Джерело: складено автором на основі [30].

Темпи зростання імпорту товарів України з Азербайджану та Туреччини є значно більшими. Так, імпорт з Азербайджану збільшився на 64,7%: з 417,3 млн. дол. США у 2017 р. до 687,4 млн. дол. США у 2021 р. Імпорт з Туреччини зріс на 158,2%: з 1,3 млрд. дол. США до 3,3 млрд. дол. США за аналогічний період. Також зросли частки даних країн у сумарному імпорті товарів України. За період 2017-2021 рр. питома вага Азербайджану зросла з 0,8% до 0,9%, а Туреччини – з 2,5% до 4,5%. При цьому, частки імпорту та експорту Азербайджану мають приблизно однаковий рівень, а частка експорту Туреччини є більшою за частку імпорту. За 2022 р. імпорт товарів з Азербайджану склав 483,2 млн. дол. США або 0,9% від валового імпорту товарів, а Туреччини – 3,3 млрд. дол. США або 3,9% у загальному імпорті товарів України. У 2022 р. обсяг імпорту товарів з Азербайджану зменшився на 29,7%, а з Туреччини збільшився на 1,8% (рис. 3.2).

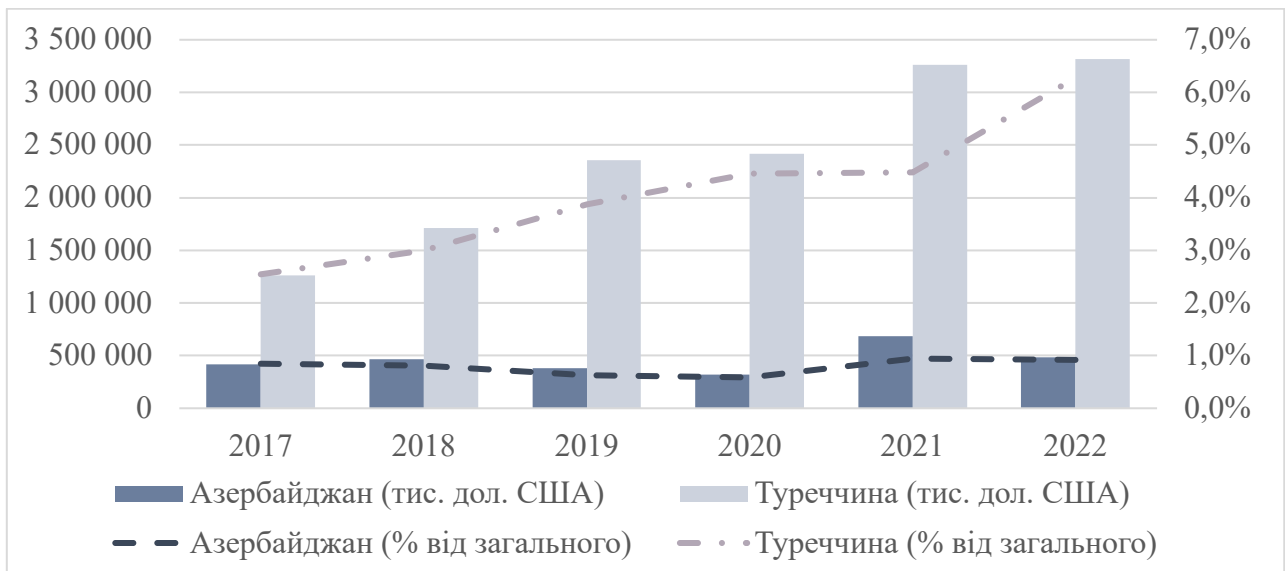

Рис. 3.2. Обсяги імпорту товарів в Україну з Азербайджану та Туреччини у 2017-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [30].

Найбільші обсяги в імпорті товарів з Азербайджану у 2021 р. належать мінеральним паливам, нафті та продуктам її перегонки (89,3%), що є і найбільшою складовою експорту Азербайджану. Більш диверсифікованою є товарна структура імпорту України з Туреччиною. Так, тут найбільшу частку мають ядерні реактори,

котли та машини (98%), мінеральні палива, нафта та продукти її перегонки (7,3%) та чорні метали (7,3%) (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Структура імпорту товарів в Україну з Азербайджану та Туреччини у 2021 р.

Азербайджан		Туреччина	
Товар	Частка	Товар	Частка
Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	89,3	Реактори ядерні, котли, машини	9,8
Їстівні плоди та горіхи	3,7	Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	7,3
Пластмаси, полімерні матеріали	2,8	Чорні метали	7,3
Скло та вироби із скла	0,8	Їстівні плоди та горіхи	6,9
Електричні машини	0,6	Засоби наземного транспорту крім залізничного	6,4

Джерело: складено автором на основі [30].

В балансі торгівлі товарами Україна мала стабільний профіцит із Туреччиною, найбільший рівень якого простежувався у 2017 р., коли він склав 1,3 млрд. дол. США. Винятком є 2022 р, за який було отримано дефіцит 418 млн. дол. США за рахунок зростання імпорту товарів та падіння їх експорту. З Азербайджаном Україна мала дефіцит у 2017-2018 рр., 2021 р., а також у 2022 р. Найбільшим дефіцит був у 2021 р. (292,5 млн. дол. США). Профіцит торгівлі товарами у 2019-2020 р. був незначним і становив 21,3 млн. дол. США і 28,3 млн. дол. США відповідно.

Розглянемо торгівлю послугами даних країн з Україною. Обсяг експорту послуг до Азербайджану у період 2017-2021 рр. збільшився на 21,3% до 37,2 млн. дол. США, проте частка даної країни в структурі експорту послуг України залишалась на рівні 0,2-0,3% від загального обсягу. Найбільшу частку в експорті послуг з Азербайджаном займають послуги з ремонту (34,8%) та транспортні послуги (22,6%). Імпорт послуг з Азербайджану збільшився у 3 рази до 22,3 млн. дол. США, а частка даної країни в сумарному імпорті послуг України в середньому становила 0,3%, що відповідає її питомій вазі в структурі експорту

послуг (табл. 3.3). В імпорті послуг до Азербайджану переважають ділові (55,5%) та транспортні послуги (23,2%). Загалом, Україна мала позитивне сальдо торгівлі послугами з Азербайджаном протягом більшої частини розглянутого періоду, за винятком 2020 р., коли сальдо склало -4,4 млн. дол. США. Найбільшого значення сальдо було у 2017 р. в розмірі 25,2 млн. дол. США.

Таблиця 3.3

Обсяги експорту та імпорту послуг України з Азербайджаном та Туреччиною у 2017-2021 рр.

	2017	2018	2019	2020	2021
Експорт послуг					
Азербайджан (тис. дол. США)	30 706	28 970	34 142	23 553	37 246
Азербайджан (% від загального)	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,3%
Туреччина (тис. дол. США)	173 136	178 178	197 429	145 952	184 627
Туреччина (% від загального)	1,6%	1,5%	1,3%	1,3%	1,4%
Імпорт послуг					
Азербайджан (тис. дол. США)	5 522	13 276	12 973	27 911	22 338
Азербайджан (% від загального)	0,1%	0,2%	0,2%	0,5%	0,3%
Туреччина (тис. дол. США)	356 756	409 403	567 526	441 307	952 194
Туреччина (% від загального)	6,5%	6,5%	8,2%	7,7%	11,9%

Джерело: складено автором на основі [31].

Обсяг експорту послуг з Туреччини у 2021 р. становив 184,6 млн. дол. США, що на 6,6% більше рівня 2017 р. Питома вага даної країни в сумарному обсязі експорту послуг України коливалась на рівні 1,3-1,6%, що перевищує частку Азербайджану. Найбільші обсяги експорту послуг у 2021 р. прийшлися на транспортні послуги (73,2%). Значно більшою є питома вага Туреччини в імпорті послуг України, яка у 2021 р. дорівнювала 11,9%, що є найбільшим рівнем за розглянутий період. Обсяг імпортованих послуг за даний рік склав 952,2 млн. дол. США, що в 1,7 разів перевищує показник 2017 р. Переважну більшість в імпорті послуг становили послуги, пов'язані з подорожами, (73%) та транспортні послуги (21,9%). На відміну від балансу торгівлі товарами, баланс торгівлі послугами

України з Туреччиною є від'ємним: у 2021 р. він дорівнював -767,6 млн. дол. США.

Запаси прямих іноземних інвестицій (ПІІ) Азербайджану в Україні у 2017 р. становили 154,9 млн. дол. США або 0,3% від загального обсягу запасів ПІІ в Україні. Даний показник зростав до 2019 р., коли запаси ПІІ склали 194,8 млн. дол. США (0,4% від сумарного обсягу). Надалі можна було спостерігати падіння у 2020 р. до 171,1 млн. дол. США, що було спричинено відтоком інвестицій через пандемію, та у 2022 р., коли запаси ПІІ зменшились до 139 млн. дол. США через загострення ситуації в Україні. Обсяги запасів ПІІ Туреччини в Україні у 2017 р. оцінювались у 263,2 млн. дол. США або 0,6% від валових обсягів. Надалі даний показник зростав, і в 2021 р. дорівнював 602,3 млн. дол. США. Проте у 2022 р. обсяги запасів ПІІ впали до 476,3 млн. дол. США або 0,9% від валового обсягу запасів ПІІ в Україні (рис. 3.3).

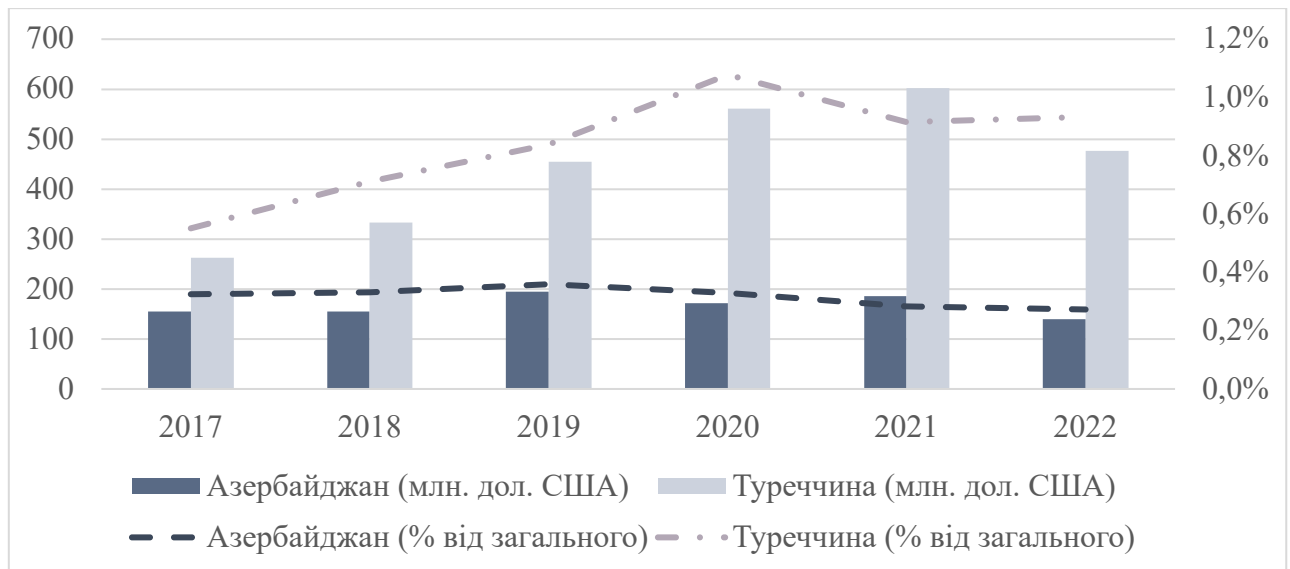

Рис. 3.3. Обсяги запасів прямих інвестицій в Україну з Азербайджану та Туреччини у 2017-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [32].

В розрізі економічної діяльності, найбільші запаси ПІІ Азербайджану в Україні приходяться на сектори оптової та роздрібної торгівлі (12,4%), промисловість (4,9) та будівництво (3,7%). Для ПІІ Туреччини найбільші обсяги

запасів простежуються в операціях з нерухомим майном (42,8%), оптовій та роздрібній торгівлі (33,2%) й промисловості (18,6%) [32].

Отже, Азербайджан не є значимим партнером для України в зовнішньоекономічній діяльності. Питома вага експорту та імпорту товарів та послуг до даної країни не перевищує 1% протягом більшості розглянутого періоду. Більш значимою є роль Туреччини, частка якої в експорті та імпорті товарів в середньому становила 5,8% та 3,7% відповідно, а в експорті та імпорті послуг – 1,4% та 8,2% відповідно. При цьому в балансі торгівлі Україна має від’ємне значення з Туреччиною, що говорить про переважання імпорту з цієї країни, аніж експорту до неї. З Азербайджаном Україна переважно мала профіцит торгівлі за винятком 2020 р. Питома вага розглянутих країн в структурі запасів ПІІ в Україні за країнами світу є незначною і складає менше 1% протягом майже усього проаналізованого періоду.

3.2. Шляхи імплементації досвіду трансформації зовнішньоекономічних позицій Азербайджану та Туреччини в Україні.

Туреччина – це країна з перехідною економікою. Десятиліттями країна переживала стабільне економічне зростання, але її недавній соціально-економічний розвиток можна віднести до економічної лібералізації, розпочатої у 1980-х рр. і надалі підтримуваної реформами фінансового, фіскального та державного сектору після кризи 2001 року. Економічне зростання стабілізувалось завдяки покращенню державних послуг, а також завдяки процесу урбанізації та створення робочих місць у промисловості та сфері послуг, що відкрило нові можливості для традиційно бідного сільського населення Туреччини [33].

Досягнення Туреччини є прикладом для політиків з багатьох країн, що розвиваються. Тільки за останні два роки за сприяння Групи Світового банку майже 20 делегацій із таких країн, як Індія, Узбекистан, Косово, Кенія та Україна,

прибули до Туреччини, задля ознайомлення з реформами охорони здоров'я, середньої освіти, реструктуризації банків, управління державними фінансами та в інших сферах, де Туреччина покращилася за останні роки [33]. Розглянемо основні аспекти трансформації Туреччини, які можна використовувати у якості практичного прикладу структуральних змін в країні з перехідною економікою задля спонукання економічного зростання.

З багатьох факторів, які сприяли прогресу Туреччини, згідно зі звітом Світового Банку, виділяються три.

- По-перше, перехід зайнятості від сільського господарства до промисловості та сфери послуг призвів до підвищення продуктивності та допоміг зменшити регіональну нерівність у доходах. Поєднання лібералізації торгівлі, угоди про Митний союз з Європейським Союзом, реформування банківського сектору та інших правил ведення бізнесу, а також швидка урбанізація допомогли створити умови, необхідні для стимулювання зростання продуктивності в країні. З 1990 по 2009 рік частка зайнятих у сільському господарстві скоротилася на 24%, тоді як частка промисловості зросла на 4,6%.
- По-друге, завдяки фундаментальним реформам фіскального та державного сектору, запровадженням після глибокої кризи 2001 року, Туреччина змогла перевести державні ресурси з обслуговування боргу на державну службу. Прогалини в доступі населення до охорони здоров'я, освіти та муніципальних послуг були зменшені. Ці покращення зробили економічне зростання більш соціально інклюзивним.
- По-третє, приватний сектор відіграв ключову роль під час цієї трансформації. Політична та економічна криза, що виникла наприкінці 1990-х років, викликала низку інституційних реформ, які сприяли зростанню приватного сектору. Це зростання було посилене перспективою процесу переговорів про вступ до Європейського Союзу, який став опорою для цих реформ [34].

Усі ці умови допомогли Туреччині досягти економічного та соціального успіху в багатьох сферах. Однак економіка Туреччини досі стикається з низкою проблем. Джерела зростання продуктивності мають перейти від перерозподілу робочої сили до збільшення інновацій і впровадження нових технологій. Для цього знадобляться кращі навички та конкурентне бізнес-середовище, а найголовніше, це вимагає від уряду створення інституційних основ, властивих країні з високим рівнем доходу, включаючи верховенство права, незалежне регулювання та розумне, прозоре та підзвітне управління державним сектором.

Отже, з досвіду Туреччини можна виділити наступні елементи, які могли б слугувати прикладом дієвої трансформації. Потрібна імплементація низки економічних реформ, спрямованих на лібералізацію ринків, а також реформи фінансового сектора, які включали б в себе вдосконалення банківського регулювання, підвищення фінансової стабільності та залучення іноземних інвестицій. Важливим елементом також є реформи у законодавчій, регулятивній та інституційній базах для приведення у відповідність зі стандартами ЄС, оскільки як і Туреччина, Україна прагне стати членом ЄС. Також варто відзначити досвід Туреччини у переході від аграрної економіки до промисловості та індустріалізації, що також має слугувати прикладом для України.

З моменту здобуття країною незалежності в 1991 році Азербайджан зазнав значних економічних перетворень і розвитку. Швидкий економічний розвиток в основному пояснюється розробкою вуглеводневих ресурсів (через угоди про розподіл продукції з іноземними нафтовими компаніями та прямі іноземні інвестиції). Суттєві реформи, спрямовані на підтримку ринкової економіки, відіграли важливу роль у сприянні зростанню. Однак залежність від нафтових ресурсів ставить країну під загрозу нестабільності та викликає занепокоєння щодо довгострокової стійкості та макроекономічної стабільності. Повільні темпи зростання в 2011 і 2012 роках показали вразливість країни до залежності від видобутку нафти. Майже нульове зростання в 2011 році було найнижчим з

моменту скорочення ВВП у 1995 році і було спричинене значним падінням видобутку нафти. Враховуючи тривалий час, який потрібен для створення диверсифікованої сучасної економіки, Азербайджану необхідно досягти більшого прогресу в ненафтових секторах. Навіть провідні галузі ненафтової економіки опосередковано фінансуються нафтовим сектором або залежать від нього, наприклад будівництво та транспорт [35].

За останні 30 років Азербайджан досяг значного економічного зростання та підвищення добробуту, перетворившись із країни з низьким рівнем доходу в країну з доходом вище середнього, яка допомагає найбіднішим країнам через внески до Міжнародної асоціації розвитку Світового банку. Проте при розгляді перспективи Азербайджану в світлі нових глобальних економічних тенденцій, стає очевидним, що економічне зростання останніх десятиліть значною мірою було зумовлене нафтогазовим сектором країни. Ця модель зростання, заснована на паливі, має негативні наслідки: земля, ґрунт і повітря країни постраждали від забруднення, а розвиток людського капіталу та інших секторів економіки відстає. Згідно з поточними оцінками, запаси нафти в країні будуть вичерпані протягом наступних 25 років. Щоб бути конкурентоспроможним на глобальному та регіональному рівнях, Азербайджан повинен зосередитися на декарбонізації, інноваціях, людському капіталі та диверсифікації [36].

Отже, Азербайджан, як і Україна, здобув свою незалежність від Радянського Союзу в 1991 р., після чого зазнав значних економічних трансформацій. Країна пройшла істотні зміни у різних аспектах своєї економіки, включаючи диверсифікацію, розвиток енергетики, інфраструктуру та реформи. Варто відзначити наступні етапи трансформації. Використання природних ресурсів задля запуску економічного розвитку та акумуляції коштів та іноземних інвестицій є гарним прикладом для запуску трансформаційних процесів. Проте зависока залежність від даного сектору та занепад інших секторів ставить країну під серйозну загрозу. Тому дана стратегія має поєднуватись із паралельною

диверсифікацією економіку, на що спрямованні реформи Азербайджану в останні роки і що може слугувати прикладом для України. Важливим елементом в політиці Азербайджану є зосередження на підтримці макроекономічної стабільності, шляхом контролю інфляції та фінансової політики.

ВИСНОВКИ

В ході даної роботи було розглянуто трансформацію зовнішньоекономічних позицій Азербайджану та Туреччини. Обидві країни пройшли суттєвий шлях реформ та змін, що було викликано періодами невизначеності в даних країнах.

Спочатку було проаналізовано динаміку основних компонентів платіжних балансів протягом 2013-2022 рр. Обсяг експорту товарів та послуг Азербайджану за даний період збільшився на 31,6% з 35,9 млрд. дол. США до 47,3 млрд. дол. США. Суттєве падіння експорту країни за даний період спостерігалось у 2015 р. та 2020 р., що було викликано потрясіннями на ринках енергоносії, які є основною складовою експорту Азербайджану. У відношенні до ВВП обсяг експорту товарів та послуг збільшився з 48,4% у 2013 р. до 60,1% у 2022 р. Більшу частину експорту складають товари, серед яких найбільшу частку мають продукти з нафти (91,8% у 2022 р.). Дана ситуація свідчить про залежність доходів країни від експорту нафту, що значно підвищує ризик та схильність до потрясінь в економіці Азербайджану. В експорті послуг у 2022 р. переважали туристичні (57,4%) та транспортні (26,7%) послуги. Основними ринками призначення експорту даної країни в 2022 р. були країни Європи.

Обсяг експорту товарів та послуг Туреччини за останні 10 років збільшився на 51,4% до 343,7 млрд. дол. США у 2022 р., що становило 37,9% від ВВП країни у порівнянні із 23,7% від ВВП у 2013 р. Більшу частину експорту Туреччини складають товари, хоча частка послуг для даної країни є вищою, аніж в Азербайджані. В експорті послуг Туреччини, як і в Азербайджані, переважають туристичні та транспортні послуги, питома вага яких у 2022 р. склала 30,7% та 43,3% відповідно. Однак, структура експорту товарів за основними ринками та видами товарів Туреччини є більш диверсифікованою, аніж в Азербайджані, оскільки частки кожного окремого ринку чи виду товару не перевищують 10%.

Імпорт Азербайджану за період 2013-2022 рр. збільшився на 9,1% до 21,3 млрд. дол. США, а Туреччини - на 39,6% до 383,5 млрд. дол. США, з чого можна зробити висновок, що темпи зростання імпорту в Туреччині є значно вищими. Також це можна побачити з того, що у відношенні до ВВП імпорт товарів та послуг Туреччини в останні роки перевищив аналогічний показник Азербайджану і склав 42,3% в 2022 р. Для Азербайджану цей показник становив 27% у 2022 р. проти 43,6% у 2016 р., що говорить про зменшення залежності від імпортованих товарів та послуг в країні.

В структурі імпорту Азербайджану зросла частка послуг у порівнянні із експортом. У структурі імпорту послуг переважають, як і в експорті, туристичні (34,1%) та транспортні (22,7%) послуги. Також варто відзначити більшу різноманітність в товарній структурі імпорту Азербайджану, так як три найбільших за часткою товарів становили 17,2% від валового імпорту товарів країни.

На відміну від Азербайджану, частка послуг в імпорті Туреччини зменшилась у порівнянні із експортом. Серед імпорту послуг найбільша частка у транспортних послуг (35,2%) та інших бізнес послуг (21,2%). У структурі імпорту товарів за видами та регіонами також простежується достатня диверсифікація. Найбільш імпортованим товаром є золото (5,6%).

Варто відзначити, що номінальні обсяги експорту та імпорту товарів та послуг є більшими в Туреччині, проте у відношенні до ВВП рівень даних показників переважно є вищим в Азербайджані, що говорить про більшу залежність економіки країни від зовнішньої торгівлі.

Протягом більшої частини 2013-2022 рр. Азербайджан мав профіцит торгового балансу завдяки значним обсягам експорту нафти. Так, у 2022 р. профіцит даного балансу склав 26 млрд. дол. США або 33% від ВВП країни. Баланс торгівлі послугами Азербайджану мав хронічний дефіцит протягом даного періоду.

Протилежна ситуація простежується у Туреччині, яка переважно протягом розглянутого періоду мала дефіцит торгового балансу. Найбільшим дефіцит був у 2013 р., коли він становив 47,8 млрд. дол. США або 5% від ВВП. Станом на 2022 р. дефіцит торгівлі Туреччини дорівнював 39,8 млрд. дол. США або 4,4% від ВВП. На даний дефіцит вплинув значний імпорт послуг Туреччини.

Баланс первинних надходжень в обох країнах має дефіцит, який у 2022 р. для Туреччини склав 8,6 млрд. дол. США або 0,9% від ВВП, а для Азербайджану - 5,5 млрд. дол. США чи 7% від ВВП країни. Дана динаміка означає, що обидві країни виплачують більше, ніж отримують доходів від відсотків, прибутків та дивідендів від іноземних інвестицій, а також грошових переказів за кордон.

Баланс вторинних доходів, який включає витрати та перекази на іноземну закордонну допомогу та виплати міжнаціональним організаціям, переважно мав профіцит в Туреччині та Азербайджані, проте його обсяг був незначним, а рівень відношення до ВВП не перевищував 1% для обох країн в період 2013-2022 рр.

Загалом баланс поточного рахунку Азербайджану мав переважно профіцит, який у 2022 р. оцінювався у 23,5 млрд. дол. США або 29,8% від ВВП, що є найвищим рівнем за розглянутий період 2013-2022 рр. Туреччина мала дефіцит протягом більшості років у 2013-2022 рр. У 2022 р. дефіцит поточного рахунку країни становив 48,8 млрд. дол. США або 5,4% від ВВП.

Чиста МІП Туреччини протягом 2013-2022 рр. мала від'ємне значення, що робить країну чистим боржником перед рештою світу. Станом на 2022 р. чиста МІП Туреччини оцінювалась у -316,3 млрд. дол. США або -34,9% від ВВП. За даний рік її активи становили 308,3 млрд. дол. США або 34% від ВВП, а зобов'язання – 624,6 млрд. дол. США або 68,9% від ВВП. За останні 10 років активи загалом зросли на 26%, а зобов'язання зменшились на 1,8%. Найбільшу частку в структурі активів Туреччини в 2022 р. займали резервні активи (41,7%) та інші інвестиції (39,2%). В структурі зобов'язань переважають інші інвестиції, питома вага яких у 2022 р. становила 52,3% від валових зобов'язань Туреччини.

Оскільки МВФ не надає дані з МІП після 2008 р. для Азербайджану, для порівняння інвестиційних позицій Азербайджану та Туреччини було розглянуто валові запаси вхідних та висхідних ПІІ. Обсяги запасів вхідних ПІІ для Азербайджану у 2022 р. становили 29,4 млрд. дол. США або 37,4% від ВВП, що на 61% більше рівня 2013 р. Для Туреччини даний показник становив 164,9 млрд. дол. США або 18,2% від ВВП, що свідчить про загальне збільшення на 8,1% за останні 10 років. Найбільші обсяги вхідних ПІІ в даних країнах належать країнам Європейського регіону. Основним сектором ПІІ для Азербайджану є нафтогазовий, а для Туреччини більшість ПІІ спрямовані у фінансовий та виробничий сектори.

Запаси висхідних ПІІ Азербайджану значно зросли протягом останніх 10 років: з 9 млрд. дол. США (12,1% від ВВП) до 26,9 млрд. дол. США (34,1% від ВВП), що свідчить про загальне зростання на 198,3%. Для Туреччини даний показник також збільшився, проте у меншому обсязі: на 70,1% до 56,7 млрд. дол. США у 2022 р., що за даний рік становило 6,3% від ВВП країни.

Зовнішній борг Азербайджану збільшився з 10,6 млрд. дол. США або 14,3% від ВВП у 2013 р. до 14,4 млрд. дол. США чи 18,3% від ВВП, що на 36% більше за рівень на початку розглянутого періоду. Зовнішній борг Туреччини у 2022 р. склав 438,5 млрд. дол. США або 48,4% від ВВП, що на 12,3% перевищує показник 2013 р., коли даний показник дорівнював 390,4 млрд. дол. США або 40,8% від ВВП. З цього можна зробити висновок, що рівень зовнішнього боргу в обох країнах не є завеликим у відношенні до ВВП, проте простежується його загальне зростання, темпи якого більше в Азербайджані.

У структурі зовнішнього боргу за строками погашення в даних країнах переважає довгостроковий борг, питома вага якого зросла у 2013-2022 рр.; і у 2022 р. становила 92,1% для Азербайджану та 66,1% для Туреччини. При цьому, в структурі боргу Туреччину значну частину має й короткостроковий борг: 32,3% у 2022 р. У структурі боргу в розрізі валют для Азербайджану та Туреччини

найбільшу питому ваги має долар США, частка якого у 2022 р. для країн становила 78,6% та 78,5% відповідно. З 2016 р. співвідношення витрат на обслуговування зовнішнього боргу є більшим в Туреччині. Так, у 2022 р. воно дорівнювало 15,1% від валового боргу проти 10,6% в Азербайджані.

В ході емпіричного дослідження взаємозв'язку зовнішньоекономічних показників було виявлено, що кореляція між даними показниками є більшою в Туреччині, аніж в Азербайджані. Надалі було побудовано регресійну модель для визначення факторів впливу на ВВП даних країн. Для Туреччини найбільший бета-коефіцієнт мав експорт, а для Азербайджану - імпорт, що свідчить про значний вплив обсягів торгівлі на валовий продукт в цих країнах, що є очікуваним, оскільки торгівельні обсяги є складовою розрахунків ВВП. Надалі було побудовано регресійну модель для визначення чинників формування експорту в Туреччині та імпорту в Азербайджані.

В моделі для Туреччини найбільший вплив мав обсяг імпорту, що є наслідком взаємопов'язаності зовнішньої торгівлі. Другим за рівнем впливу був зовнішній борг, зростання якого призводить до збільшення експорту. Дана залежність може бути пояснена тим, що боргові кошти використовуються для фінансування внутрішніх проектів для розширення виробництва, що у свою чергу приводить до зростання обсягів експорту. Надалі за рівнем впливу був обмінний курс, оскільки девальвація національної валюти робить національний експорт більш привабливим за кордоном за рахунок зменшення його вартості. Найменший вплив мала чиста МП, яка згідно отриманого коефіцієнту при зростанні позитивно впливає на обсяги експорту. Даний результат може бути пояснений тим, що кошти у вигляді відсотків або дивідендів отриманих від більшого обсягу активів за кордоном можуть бути використані для розширення виробничих потужностей в країні.

Модель для Азербайджану продемонструвала наступні результати. Найбільший коефіцієнт впливу на імпорт мав обсяг зовнішнього боргу. Даний

зв'язок можна пояснити тим, що запозичені іноземні кошти можуть використовуватись для внутрішніх проектів в країні, реалізація яких потребує додаткових імпортних компонентів та технологій. Експорт мав найменший коефіцієнт впливу, що може бути пов'язано з тим, що експорт Азербайджану ґрунтується на нафтопродуктах. Обсяги валових запасів вхідних ПП мали прямий вплив, а висхідних - зворотній. Тобто, при зростанні обсягу ПП в країні зростав і її імпорт, а при збільшенні ПП країни за кордоном імпорт зменшувався. Дана ситуація може бути спричинена тим, збільшення інвестицій в країну позитивно впливало на її економічне зростання, що і призводило до збільшення споживання у вигляді зростання обсягів імпорту для його задоволення, і навпаки.

Надалі було розглянуто зовнішньоекономічні відносини України з Азербайджаном та Туреччиною. Азербайджан не є стратегічно важливим партнером для України, так як питома вага даної країни в сумарному експорті та імпорті товарів та послуг України в середньому становила 0,5% та 0,6% відповідно у період 2017-2022 рр. Більшою є частка Туреччини, яка в торгівлі товарами за розглянутий період в середньому становила 4,9%, а в торгівлі послугами – 4,8%. Простежується зростаюча частка даної країни в імпорті послуг України, де в 2021 р. вона дорівнювала 11,9%. Варто відзначити падіння обсягів торгівлі товарами України в 2022 р. Так, експорт товарів з України до Азербайджану та Туреччини зменшився на 51,7% та 30% відповідно, що було спричинено воєнним вторгненням росії в Україну. Імпорт з Азербайджану зменшився на 29,7%; однак збільшився імпорт товарів з Туреччини на 1,8%. У структурі запасів ПП в Україні протягом 2017-2022 р. Азербайджан та Туреччина займали 0,3% та 0,8% від валових запасів ПП в Україні.

Україні є доцільним підтримувати відносини з даними країнами задля обміну досвідом успішної трансформації в період невизначеності, який міг би послугувати прикладом для України в сфері розробки та імплементації стратегій розвитку та реформ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Sergii Gasanov (2017) Uncertainty in Economics and the Economy of Uncertainty / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ssrn.com/abstract=3305595>
2. Seohyun Lee, Rickard Nyman, David Tuckett (2023) Tracking Economic Policy Uncertainty through the Relative Sentiment Shift / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ssrn.com/abstract=4568805>
3. Filippo Arigoni, Črt Lenarčič (2023) Foreign economic policy uncertainty shocks and real activity in the Euro / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ssrn.com/abstract=4577280>
4. Yi Fan, Ning Zhang, Manh Nguyen, Yang-Che Wu (2023) The Influence of Global Factors on Asean-6 Stock Markets: A Quantile Regression Approach / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ssrn.com/abstract=4612137>
5. Tianhang Zhou, Wenbin Chen, Jie Li (2023) Economic Policy Uncertainty and Foreign Direct Investment: Evidence from China / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ssrn.com/abstract=4596731>
6. Ling Lin, Jie Yan, Yong Jiang, Zhongbao Zhou (2023) Economic Policy Uncertainty and Risk Interactions in China, Us and Japan: A Wavelet-Multivariate Markov Switching GARCH Approach / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ssrn.com/abstract=4557192>
7. Gubad Ibadoghlu (2012) Azerbaijan's Economic Model and Its Development Since Independence / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ssrn.com/abstract=3110219>
8. Gubad Ibadoghlu (2022) What Will Happen to the Economy of Azerbaijan in the Next 30 years? / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ssrn.com/abstract=4252822>

9. Ibrahim Niftiyev (2022) Exclusive Linear Modeling Approach to the Natural Resource Curse in the Azerbaijani Economy: Examples of Stepwise Regression / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=4267143>
10. Aliagha Gasimov, Gunay Azizova (2022) Promoting Exports of Services in Azerbaijan / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=4028514>
11. Aslan Azimzadeh (2022) The Effect of the One Belt and One Road Project on the Economic Relationship of Azerbaijan and China / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=4194105>
12. Imangulu Muradzada, Elshan Mammadli, Nurkhodzha Akbulaev (2022) European Union-Azerbaijan Relations within the Scope of Energy Security / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=4455646>
13. Emin Mammadov (2022) The Economic Consequences of Russia-Ukraine War for Azerbaijan / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=4058963>
14. Ömer Tuğsal Doruk Ahmet Kardaşlar, Ediz Kandır (2013) Turkish Economy's Great Transformation: Industry, Agriculture and Economic Growth in the Process after 1980: A Review from the Perspective of Kaldor's First Growth Law / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=2279472>
15. Aleksandra Jarosiewicz (2016) Turkey's economy: a story of success with an uncertain future / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2013-11-06/turkeys-economy-a-story-success-uncertain-future>
16. Deena Saleh (2016) An Exploratory Approach to Import Substitution Industrialization (ISI) in Turkey / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=4261488>

17. Mortaza Ojaghlo (2019) Tourism-Led Growth and Risk of the Dutch Disease: Dutch Disease in Turkey / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=3648158>
18. Anirban Sanyal, Yusuf Yildirim (2021) Financial Stress and Effect on Real Economy: The Turkish Experience / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=3918132>
19. Mahmut Sami Güngör, Bülent Güloğlu (2019) The Effects of Structural Shocks on Macroeconomic Fundamentals under Aggressive Monetary Policy: The Case of Turkey / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=3880340>
20. Osman Nuri Aras, Elchin Suleymanov (2012) Economic Relations and Perspective between Azerbaijan and Turkey: In 20 Years of Azerbaijan's Independence / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=2182920>
21. Natalya Ketenci, Ebru Tomris Aydoğan (2019) Determinants of Economic Growth in Turkey in the Presence of Structural Breaks / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://mpa.ub.uni-muenchen.de/100077/1/MPRA_paper_100077.pdf
22. Shafa T. Aliyev, Farid Babayev (2023) Economic security of regions: A prerequisite for diversifying the Azerbaijan economy / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/373635199_Economic_security_of_regions_A_prerequisite_for_diversifying_the_Azerbaijan_economy
23. Balance of Payments (mn USD). Analytical presentation by country. IMF Data / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://data.imf.org/regular.aspx?key=62805740>
24. Azerbaijan Trade Profile. Lloyds Bank Trade Database / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/azerbaijan/trade-profile>

25. Turkey Trade Profile. Lloyds Bank Trade Database / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/turkiye/trade-profile>
26. International Investment Position (mn USD). Analytical presentation by country. IMF Data / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://data.imf.org/regular.aspx?key=62805744>
27. FDI Stocks and Flows (mn USD). UNCTAD Statistical Database / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/dataviewer/US.FdiFlowsStock>
28. Azerbaijan Investment Market Potential. Lloyds Bank Trade Database / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/azerbaijan/investment>
29. Turkey Investment Market Potential. Lloyds Bank Trade Database / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/turkiye/investment>
30. Azerbaijan, External Debt Stock. Macrotrends Database / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.macrotrends.net/countries/AZE/azerbaijan/external-debt-stock>
31. Turkey, External Debt Stock. Macrotrends Database / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.macrotrends.net/countries/TUR/turkey/external-debt-stock>
32. Azerbaijan External debt Statistics. World Bank Data / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://datatopics.worldbank.org/debt/ids/country/aze/counterpartarea/wld#>
33. Turkey External debt Statistics. World Bank Data / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://datatopics.worldbank.org/debt/ids/country/tur#>

34. Зовнішня торгівля товарами за країнами–партнерами. Державна служба статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/kr_tstr/arh_kr_2021.htm
35. Річні обсяги зовнішньої торгівлі послугами України з країнами світу (за видами послуг). Державна служба статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/roztp_ks_vp/arh_roztp_ks_vd_u.htm
36. Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#1>
37. Emerging Turkey: Lessons from an Economy in Transition (2014) The World Bank / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/12/10/emerging-turkey-lessons-from-economy-in-transition>
38. Turkey's transitions : integration, inclusion, institutions (Vol. 2) : Main report (2014) World Bank Group / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/507871468306558336/main-report>
39. Country Partnership Strategy: Azerbaijan (2014) Asian Development Bank / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/cps-aze-2014-2018-sd-02.pdf>
40. Saša Eichberger, Sarah G. Michael (2022) Green Growth: Mirage or Reality for Azerbaijan's Future? / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://blogs.worldbank.org/europeandcentralasia/green-growth-mirage-or-reality-azerbajjans-future>